

N.D. ABDULLAYEVA

SAN'AT TARIXI

*O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi
tumonidun (5.5SU 100 «Apxomatikmura») bokalavriat ta'lim
o'naliishi talabchulari uchun o'quv qo'llanma sifonda tasvija etilgan*

FOSHIKENT
«O'ZBEKISTON»
2006

Taqribchilar:
professor D.A. Nuzilov,
katta o'qituvchi M.X. Miryusupova

Ushbu o'quv qo'llabqa aynalikta obiegholining talabalari uchun tay-yerlangan bo'lib, unda dunyo san'atining qadim zamoniidan boshlab ilk avgacha bu'lgan rivojlanish tanxi yontilgan.

Shunday katta davr dunyo san'ati tarixida asosiy o'rini tutadi. Uning qonunlarini tushunmasdan turib, hozirgi zamondagi san'atini o'rganish va egallash mumkin emas.

O'quv qo'llabqa tuyanch sur'galar, talabalarning o'z-o'zlarini tekshirish uchun savollar va o'qishga ta'shiya etilgan adabiyotlar ro'y'uni berilgan.

Настоящее учебное пособие подготовлено в помощь студентам национальных групп учебных вузов. Цель его написания представить в более сжатом объеме основные этапы развития мирового искусства с древнейших времен и до раннего средневековья.

Этот широчайший период — неизбывно важная полоса в истории мирового художественного творчества. Без понимания его закономерностей невозможно изучение искусства нового времени.

Учебное пособие содержит ключевые слова и вопросы для самопроверки. В конце пособия дается список используемой литературы и рекомендуемая литература для чтения.

This is training aid for the national (Uzbek) groups of students of architectural higher educational institutions. It represents (in the most compact form) the main stages of development of world arts from the ancient times up to medieval period.

This very extensive period is extremely important part of history of the world fine arts. One cannot perceive the modern arts without understanding of the main streams of the past.

The training aid contains key words and questions for self-testing, as well as list of literature used by the authors and recommended for reading by students.

ISBN 5-640-03007-0

A — 490300000-137 2006
351(04)2006

SO'Z BOSHI

San'at qachon paydo bo'lgan? — Bu savolga javob berish juda ham qiyin. Lekin san'at inson hayoti, uning taraqqiyoti bilan chambarchas bog'liq holda paydo bo'lgan. Jamiyat hayotida san'atning ahamiyati juda kattadir. U inson dunyoqarashiga, ichki tarbiyalanishiga, aql-idroki boy bo'lib shakllanishiga yordam beradi. San'at asarlari bilan tanishish, bu inson ruhini boyitadi, unga ijobiylar ta'sir ko'rsatadi. Estetik dunyoqarashning shakllanishi bu san'aiga nishshan go'zal tuyg'ular paydo qiladi. odamzod unga intiladi va ijod etadi. San'atning ahamiyati yana shundaki, u fan bilan yuqinroq bo'lib, ijodkor xuddi olimga o'xshab izlanish — qidirish bilan doimo banddir. San'at tarixi — bu har bir davlaining rivojlanish tarixi hamdir.

SAN'AT TURLARI

Tarixiy taraqqiyot davomida san'atning har xil turlari paydo bo'ldi: arxitektura, haykaltaroshlik, rangasvir, dekorativ — amaliy san'at, grafika va boshqalardir. Bu san'at turlarining gullab yashnashi yoki rivojlanishdan to'xtab qolishi sabablari har xildir.

ARXITEKTURA

Arxiukiura — san'aming bir turi bo'lib, u funksional, konstruktiv va estetik takabslarga javob berishi kerak. Arxitektura xaykallari yoki yodgorliklar — bu ko'rgazma san'at asandir. Bular teleflar, haykallar, sirtli naqsh, freskalar.

Bu sohada ijodning eng yugori formasi — bu arxitekturada ansamblar yaratishdir. Arxitektura — bu faqat yakka bir uy emas, balki shahar qismlari bo'lgan ko'chalar, maydonlar, bog'lar, alleylar, ko'priklar, favvoralar va haykallardir.

Хайкаторошлик — Haykaltaroshlik o'ziga xos san'atidir. Haykaltarosh real dunyoni yaratadi. Haykalda insonning ichki rithiy dunyosi, kuchli xarakteri ko'rsatiladi.

Haykaltarosh asari uchun kerakli materialni o'zi tanlaydi: marmar, bronza, tosh, tuproq va hokazolardir. Qaysi turdag'i haykalni yasashni haykaltaroshning o'zi belgilaydi.

Monumental haykal uzoq masofadan ham tanioshabmga ta'sir qiladi. Stanokli haykal yaqin masofadan ta'sir qiladi.

Dekorativ haykallar uylarni bezashda ishlataladi.

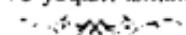
Rangtasvir boshqa san'at turlariga nis-

Rangtasvir batan hayot hodisalarini rang, nurli soya va chiziqlar orqali ko'rsatib beradi. Rangtasvirda odamzod yoki uni o'rab olgan atrof-muhitni ham chizib ko'rsatish mumkin. Rangtasvirda eng ko'rakm gor'zal asarlar yaratiladi.

Rangtasvir ikki turga bo'linadi: monumental va stanokli. Stanokli rangtasvir badiiy ansamblga bog'liq emas, balki u o'zi alohida badiiy san'atdir. Stanokli rangtasvir o'z rivojini va taraqqiyotini asosan «Uyg'onish» davridan boshlagan. Rangtasvir asartari har xil materiallar va texnikada ifodalananadi. Monumental rangtasvir mozaika va freskalarni rivojlanishiga sabab bo'ldi. Stanokli rangtasvir qadimgi zamondan enkustika texnikasi bilan bog'langan.

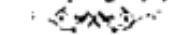
O'na asrlarda tempora ranglardan foydalaniyan. Uyg'onish davrida esa yog'li rang bilan rangtasvirmi yog'och yoki xolstga ishlashigan. XVII—XVIII asrlarda akvarel va pastel bo'yoglari ishlataligan.

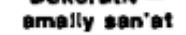
Grafika — «yozyupman yoki chizyapman», degan ma'nolarni bildiradi.

Grafika Grafikada chiziqlar, shtrixlar, oq yoki qora dog'lardan foydalaniyan. Grafikada rang kamdan-kam ishlataladi. Faqat bu rangli rasm, rangli grafika yoki plakat bo'lganida foydalaniyan. Ottisk ishlash yordamida rasmdan gravyura hosil bo'ladi. Grafik rasm chizishda: qalam, ko'mir, pero, sangina bilan qog'oz yoki toshga ishlanadi. Grafika turlari: stanokli, kitobli, ko'ngazmali (illyustratsiya), ro'znama va jurnallar rasmlari, yana amaliy (etiketka, marka, shriftilari).

Monumental grafik shakli — plakat bo'lib, u ko'pchilikka qaratilgandir. Odamlar grafika rasmlarni ibtidoiy zamondan oq' qoyilariga, sopolga, metalga chizganlar.

Bu san'at turidan interer uylar, ko'-chalar, maydonlar, parklarni bezashda foydalaniyan. Mebellar, gilamlar, matolar, kiyimlar, vazalar, zargarlik buyumlar, chinni va sopol, metall, yog'och idish-

Dekorativ — emsally san'at

larning estetik qiymati, go'zalligi ularning shakliga bog'liqdir. Bu san'at turida ornament katta rol o'yndaydi.

JANRLAR

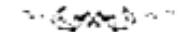
Tasviriy san'at tarixiy rivojlanish jarayonida o'z janriga ega bo'ldi. Bular portret, peyzaj, natyurmort, tarixiy va turmush janrlaridir.

Portret Portret rasmlarga qarab, unda aks etgan odamning xarakterini, ichki dunyosini aniqlash mumkin. Tarixiy janr ma'lum jamiyatning hayotini va o'sha jamiyatda yashagan insonlarni, ularning turmush tarzini ijtimoiy egallagan o'rmini ko'rsatadi.

Menzara Manzara rasmlarda odamzo'tni o'rabi olgan muhitni: tabiat va uning holati, shahar yoki qishloq qiyofalari tasvirlanadi. Ba'zan manzara rasmlarda ham odamlar aks ettiriladi, biroq ular bu holatda tasvirda asosiy rolni o'ynamaydilar.

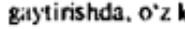
Natyurmort Natyurmort fransuzcha so'z bo'lib, u so'lik tabiat ma'nosini bildiradi. Natyurmorda xo'jalik mehnat anjomlari, meva-chevalar, gullar tasvirlanishi mumkin.

Stil (uslub) San'at o'zining eng yuqori rivojlanish pog'onasida o'z uslubiga ega bo'ladi. Uslub dunyo san'atining yuksakligini ko'rsatadi. Uslub ko'proq arxitektura va amaliy san'atda o'z ifodasini topgan. Jumladan, «dorik» uslubi qadimgi Gretsiyada, roman: gotik uslublari o'rta asr san'atida yuqori pog'oniga ko'tarilgan.

Badiiy meroosning ahamiyati

Badiiy meroosning ahamiyati juda ham katta. Dunyo san'atini, uning tabiiy rivojlanishini o'rghanish yosh rassomlar va arxitektorkor uchun zarurdir. Badiiy san'atni bilish, bu sohada ustá mutaxassis bo'lib shakllanishda estetik dunyo qarashlarini ken-gaytirishda, o'z kasbining ustasi bo'lislida inuhim ahamiyatga ega.

Tayanch so'zlar: ✓

- Mozaika** — rangli toshlardan yoki shisha eritmasi — smaltadan terilgan naqsh.
- Freska** — suvli bo'yoglar bilan devor ustiga chizilgan rasm.
- Enkaustika** — mumli ranglar bilan ishlangan san'at.
- Tempera** — tuxum qo'shib tayyorlangan ranglar.

O't-o'sini tekshirish uchun savollar:

1. San'atning jamiyat uchun ahamiyati qanday?
2. San'at turlari va ularni janrlari to'g'risida aytib bering.
3. Nima uchun arxitektura san'atda yo'lboshechi san'at turi deh hisoblanadi?
4. Badiiy meroosning ahamiyati nimadan iborat?

IBTIDOIY JAMOA SAN'ATI

Qachon, qayerda san'at namunalari paydo bo'lgan? Bu savolga hech kim javob bera olmaydi. San'at odanizod bilan binga rivojlanib, o'zgarib, murakkablashib borgan.

Qadimgi davrdan bizning kunlarimizgacha ko'pdan-ko'p turli xil san'at asarlari yetib kelgan. Bu asarlar to'g'risida XIX asrgacha hech kim hech narsa bilmagan. XIX asming o'talaridan boshlab arxeologiya fani rivojlanishi oqibalida birin-kein yangiliklar ochildi. Arxeologik qazib ochishlar natijasida ibtidoiy jamoaning tosh va suyakdan yasigan turli xil qurollari topildi. Uiar yashagan joylarda ko'pdan-ko'p amaliy san'atga oid asarlar topilgan. Bular hayvon haykalechalar, bezaklar va sirli belgilardir. Ular har xil hayvonlarning shoxlari, suyaklari va toshlarni ustiga naqshlar o'yib ishlangan.

Ibtidoiy jamoaning san'atini rivojlanish davrlari: paleolit, mezolit, neolit va bronza davri deb ataladi.

Paleolit - Paleolit davrida odamzod g'orlarda yashagan, uni yashash uchun tabiat o'zi moslagan. G'orlarda va tosh qoyalarida hayvonlar va odamlarning tosliga o'yib ishlagan rasmlari topilgan. Odamzod o'sha qadimgi zamonda tabiat oldida yakka o'zi qurolsiz bo'lib, yirqich hayvonlar oldida zaiflik qilar edi va shuning uchun ham kuchli hayvonlarga cho'qinishga majbur edi. Yirqich hayvonlar odamzodning eng katta va kuchli raqibi bo'lgan.

Hayvonlarning suyaklari va shoxlari har xil anjomlar tayyorlash uchun ishlatalardi. Yung yoki terisidan issiq kiyimlar tikilgan.

Odamzod hayvonlarni: ovda yurish-turishini, hayotini, so'yganda esa uning tuzilishini o'rgangan. So'ng toshlar qoyasi-ga, g'orlarning devoriga ularning taqollarini chizganlar.

Shunday qilib, g'orlardan, qoyalardan topilgan asarlar ko'p davlatlarda uchraydi. Ular ustalik bilan ishlangan asarlardir.

Odamlar ovda o'z o'ljası ustidan g'alaba qozonib, uni o'z quroli bilan yiqitib olgani sababli, o'zining botirligidan, kuchliligidan xursand bo'lib, tosh qoyalarga ov sahnalarini izhor etganlar.

Mezolit (eramizdan avvalgi 20–25 minginchı yillarda)

Paleolit davri, bu matriarxat davri bo'lgani uchun hukumronlik ona qu'ilida bo'lib, u jamoaning hayotini boshqarib kelgan. Yuz ekkidan ortiq paleolit davriga oid bo'lgan ayollar haykallari har xil davlatlarda topilgan edi. Germanivaning Villendorf shahrida ayol haykalchasi toplib, uni «Villendorf Venerasi» yoki «Paleolit Venerasi» deb atalgan. Bu haykalchada rassom ayol kuchini, hukmronligini, jamoa naslini davom ettiruvchi va hayotni boshqaruvchisi bo'lganligini aks ettirishga harakat qilgan.

Paleolit davridan so'ng, muz davrining ketishi bilan mezolit — O'rta tosh asri, keyin Neolit — yangi tosh asri keladi. Endi odamlar tosh qoyalariga hayvonlarni surallarini kamdan-kain chizganlar. Ibtidoiy jamoada ona o'rniga ota (patriarxat) hukmron bo'ldi. Qurollar murakkablashiirildi. Odamzod yovvoyi hayvonlarni o'rgatib, chorvachilik va yerga ishlov berish bilan shug'ullandi.

Tabiatni odam chuqur o'rganib uni o'z soydasiga o'zgartira boshladidi. Tosh qoyalaridagi naqshlarning mavzusi ham o'zgara boshladidi, ko'p figurali ov sahnalari paydo bo'ldi.

Yangi tosh asrida odamzod loyni kuydirib, undan sopol buyumlar yasashni o'rgandi. Bu neolit asrining asosiy ustunlaridan biri bo'ldi.

Shunday qilib, odamzod tabiat cho'risidan asta tabiat egasiga aylana boshladidi. Ibtidoiy jamoanining kulollari idishlar yasab, unga turli xil chiziqlar, gullar, ornamentlar ishladilar.

 Bronza asri, temir asri — bu odam-zodning rivojlanishida yangi pog'onadir. Temirdan yasalgan xo'jalik qurollari yaratildi. Katta daryolar: — Nil, Evfrat, Tigr, Inda, Xuanxe atroflaridagi vodiylarda (bizning eramizdan avvalgi IV—III asrlarda) joylashgan davlatlarda qulchilik paydo bo'ldi.

Bu davlatlarda turli qurilishlar amalga oshirilib, arxitektura asarlari tug'ilash boshladidi. Bu qurilishlar shaharlarning mustahkamligini hamda uning go'zalligini oshirdi. Ibtidoiy jamoa odamlari o'zlarini sig'ingan xudolarini ko'kka ko'tarib, ularga bag'ishlangan haykallar yasashni yo'lga qo'yildilar. Yevropada arxitektura qurilishlari amalga oshirila boshlandi. Jumladan, ular katta toshlardan iborat bo'lib, mingirlar — tosh ustunlaridir. Ularning balandligi 20 metr, vazni 20 tonnadan ortiq bo'lgan. Ba'zan ulami relefli surlar bilan qoplashgan. Bularga Rossiyaning janubidan topilgan «Tosh ayollar», dalmenlar — to'rtburchakli qurilishlar kiradi. Bu plitadan iborat bo'lib, uni atrofiga tik qo'yilgan tosh ustunlar o'matilgan.

Arxitektura Misr hamda Mesopotamiyalarda rivojlangan.

 Skiflar san'atini gullahash davri bizning eramizdan avvalgi VII—VI asrlarga to'g'ri keladi. Bu asrlarda yozuv bo'lmagan. Shuningdek, odamlar sinflarga bo'linmagan edi. Qasrlar, devorlar, mudosaa qurilishlari ham yo'q edi. Faqar qo'rg'onli mozorlar bo'lib, u yerga skiflarning jamoa doxiylari dafn etilgan. Shu qo'rg'onlar madaniy yodgorliklardir.

Skiflar to'g'risida bizga Gerodot yozib qoldirgan. Skiflar ko'chmanchi xalq bo'lib, ot go'shti hamda uning suti ularning asosiy oziq-ovqati bo'lgan. Ular unish xudosiga sig'inib kelgan va ularning belgisi qilich bo'lgan.

Skiflar chorva mollari boqiladigan yaylovlari uchun ko'p urishib, qon to'kishar edi. Skiflar o'z vaqtida Misrgacha horib, shaharlarni buzganlar.

Skiflarning eng katta va asosiy mulk boyligi bu — chorva mollari va ollari bo'lgan. Yovvoyi yirtqich hayvonlar o'sha zamonda ham odamzodning dushmani bo'lgan. Ularga yirtqich hayvonlar qandaydir qudratli hamda sirli bo'lib tuyular edi.

Skiflar bizning eramizdan avvalgi I ming yillikda Qora dengizning shimoli, Kuban, Oltoy, O'rta Osiyo va Xitoyda yashagan edilar. Ularda rangtasvir va haykaltaroshlik rivoj topmagan edi. Albatta, bunday san'at turlari ko'chman-chilar hayotiga to'g'ri kelmaygan. Shuning uchun ularda ornamentli — amaliy san'at rivoj topdi. Bizning kunlarimiz-gacha ko'pgina san'at asarları etib kelgan. Bu asarlar jumla-siga tilladan yasalgan buqa misol bo'la oladi. Bu yodgorlik Ermittajda saqlanadi. Bu yerda buqa obrazi quyosh va nur bilan bog'langan deb hisoblanadi. Janubiy Sibirdan topilgan tilla kamarning kattaligi 12×8 santimetrn tashkil etgan. U «hayvon stilida ishlangan.

•**Hayvon stili** — hayvonlarni ular gavdasining alohida qismlarini yoki ov sahnalarini qadimgi dekorativ — amaliy san'ati uslubida tasvirlashdir.

Bunday asarlar Osiyo va Yevropa davlatlaridan topilgan.

O't-o'zini tekshirish uchun savollar:

1. Mezolit va neolit davrlariga nisbatan paleolit davrining devorisi rangtasviri nimalari bilan farq qiladi?
2. Nima uchun mezolit va neolit davrlari «kulolchilik asrlari» deb ataladi?
3. Skiflar san'atining negizida nima yotadi?

QADIMGI MISR SAN'ATI

Qadimgi Misrda ham boshqa qadimgi davlatlarga o'xshab, sir-sinoilar ko'p bo'lgan. Misr chromlari dunyoning yetti mo'jizasidan biri hisoblanadi.

Olimlarning ko'pi, Misr davlati boshqa davlailarga nisbatan ancha oldin dunyoga kelgan, deb hisoblaydilar.

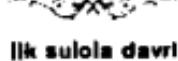
•Yegipet• so'zi qadimgi grekcha •Ayyuptos• so'zidan olingan. Lekin misrliklar o'z yerini •Ta—Kemet• deb ataganlar, buning ma'nosi •qora yer• demakdir. Misr davlatining barpo bo'lishi va rivojlanishi Nil daryosiga bog'liq bo'lgan. Nil daryosining toshishi natijasida unumli tuproq suv bilan kelib, qirg'oq bo'yalarini hosildor tuproqqa aylantirgan. Shu tufayli Misr xalqi, asosan, qishloq xo'jaligi bilan shug'ullangan. Qadimgi misrliklar suv omborlari qurbanlar va irrigatsiya tizimlarini barpo etganlar.

Qadimgi Misrda yozuv taxminan eramizdan avvalgi 320 yillarda paydo bo'lgan deb hisoblashadi. Misr yozuvni iyerogrif hisoblanadi. Misr shoxlarini •fir'avn• deb ataganlar.

Qadimgi Manifon yozuvga qaraganda (300 yillar davomida) Misrda 30 ta dinastiya o'tgan. Misr podsholiklari bir necha davrlarga bo'linadi: erja, qadimgi, o'rta, yangi, kech podsholiklari. Qadimgi Misr san'ati dingga bo'yin egib, uning negiziga o'lim kulti qo'yilgan. O'llimdan usun kelish, abadiy yashash shu kabi nazariyalar yaratilgan.

Misrliklar xudolari: Anubis — chiyabo'ri boshli xudo (o'liliklar himoyachisi), Pavian — aql-idrok xudosi, Soxmet — arslon boshli, u urush xudosi. Hayvonlar mo'tabar, aziz bo'lib, ularni xaito balzamlashtirganlar.

Misrliklarni eng katta kulti, bu quyosh xudosi kultidir. Misri quyoshli vatan, fir'avnlarni quyosh furzandları deb atashgan.

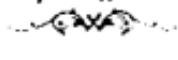

Ikk sulola davri Qadimgi Misr dini, uni o'lim kulti va xudolar kulti ibodatxonalar arxitektura san'atiga tas'ir etgan. Fir'avn o'lgach, misrliklar er yuzida yashash bu vaqtingcha deb hisoblaganlar va fir'avnlar uchun chromlar qurganganlar. Bu qurilmalarni Masjaba deb ataganlar. Bu so'zning mazmuni arab tilida -tosh o'lirg'iche demakdir. Joser fir'avn davrida o'zining nomini qoldirish niyatida besh qatordi ehrom qurdingan. Uning balandligi 60 metrdir. Ehrom muallifi Imxotepdir. Joser ehromi ilk sulola davrida qurilgan. Bu davnga xos xarakterli relief san'ati yorqin namoyon bo'ladi. Bu yerda fir'aon shimol va janub ustidan g'alaba qozonishi izohlangan.

Rangtasvirda sariq, oq, qora va jigarrang bo'yoqlari ishlataligan.

Qadimgi podsholik zamonda Misr madaniyati rivojlandi. Bu davrda chromlar qurilishi avj oldi. Fir'avnlar rahbarligida savdo va hunarmandlik rivoj topdi. Fan taraqqiy qila boshladi; matematika, astronomiya, medisina va hokazolar. Adabiyot va san'at gullab yashnay boshladi.

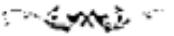
Arxitektura Qadimgi podsholik davrida ehromlar qurilishi davom etadi. Hukmdor fir'avn qanchalik ulug' bo'lsa, ular chromlarni dabdahali qurdinganlar. Qohira yaqinidagi Xusu, Xasra va Menkauri maqbaralaridir. Ular qirq asdan avval qurilgan, ularning usi bezaklari saqlanmagan, maqbaralari buzilib o'g'irlangan. Nilon-taroj bo'lib ketgan. Lekin vaqt ehromlarni buzolmagan va ha nuzgacha ular saqlanib kelmoqda. Ulardan eng balandi Xeops ehromi bo'lib, uning balandligi 146 metrdir. U 3 tonnadan 30 tonnagacha vaznda bo'lgan toshlardan qurilgan ehrom qurilishi bitguncha minglab kishilar qurban bo'lgan.

Kattaligi va balandligi bo'yicha ikkinchi o'rinda Xefren chromi bo'lib, uning balandligi 136 metrdan iboratdir. Uchinchisi chrom Menkaurining balandligi 60 metr.

Ehromlar yoniga qo'shib past bo'yli maqbaralar ham qurilgan. Katta sfinks, bu sir'avn yuzli sher hozir ham qorovuldek turadi. Xefren — Misr sfinkslarining bobosidir. Sfinks katta toshdan yasalib, tanasi sherga o'xshash qilib ishlangan.

 Misrliklar narigi dunyo hayoti xuddi
Haykaltaroshlik yerdagi hayotga o'xshash bo'ladi deb faraz qilganlar. Ular tana va jondan tashqari ikkilamchi odam yoki yana bir kuchli jon •Ka• bor deb o'yashardi. Shu yerda yashagan •Ka• o'zini parda niqobini adashmasdan topishi uchun mo'miyo yoniga unga o'xshash haykal ham qo'yilgan. Ana shundan Misr san'atida haykaltaroshlik kelib chiqqan.

Misrliklar haykallarda, yuz qiyofalarida o'ziga xos tomonlarini aks ettrishga qiziqmagantalar. U ularga kerak emas, chunki u abadiy dunyoga ketayotgani uchun, deb hisoblashgan. Qadimgi podsholik davrida haykallar o'ziga xos xususiyatga ega bo'lib: tik turgan haykal, bunda balandga ko'tarilgan boshi, chap oyog'i oldinga qo'yilgan, qo'llari tik tanasiga yopishgan yoki o'tirgan holda bo'lgan, yoki bir qo'li tirsakdan egilgan, qaddi tekis ko'tarilgan, uzoqqa nazar tashlagan holda. Bu holdagi haykallar hamma Misr podsholik zamonalarda uchraydi.

 Qadimgi podsholik davrida relef ichiga odamlarni haykali yoki portreti naqsh etilgan bo'lib, unda yuzi va oyoqlari, yon tomonidan gavdasi burilgan, qaddi yagona tortiq chiziq bilan chizilgan. Shunday naqsh solish san'ati yangi podsholik davrigacha yetib kelgan. Bunga relef san'atida •Zodchiy Xesira• misol bo'la oladi. Bu naqsh portreti bizning eramizdan avvalgi uchinchisi ming yillikda yaratilgan. Uni payli yuzlari chiroyli va nozikdir: muskullari tortilgan, qaddiqomati chiroyli. Misrliklar haqiqiy ustalar bo'lib, ular du-
Relef

maloq haykallami ham yaratganlar. Bunga «yigit boshi» haykali misol bo'la oladi. Haykal hozirda Luvr muzeyida saqlanadi. Bu haykal ohakli yumshoq toshdan yasalgan bo'lib, qaysi tomonidan qaralsa ham unda go'zallikni ko'rish mumkin. Bu haykalda yosh yuzli yigit juda ham jonli tasvirlangan.

Qadimgi podsholik davrinda Misr o'zining Jinnchi liarbiy — siyosiy va madaniy ko'tarilishini boshidan kechiradi. Qadimgi podsholik san'ati bu Misr klassikasıdır.

O'rta podsholik

Arxitektura

Misrning notinch davri, u viloyatlarga bo'linadi. Bizni eramizdan avvalgi XXI asrda davlat qaytadan fir'avn hokimlari qo'l ostida qaytadan birlashadi va shundan boshlab o'rta podsholik davri deb yuritiladi. Mahalliy hokimlar — monarxlar boyib keladilar va ko'plari mustaqil bo'lishadi. Lekin bu davrda katta ehromlar qurilmaydi. Misr san'atiga realizm kirib keladi.

Arxitektura

Mentuxotep I o'ziga maqbara qurdi - radi, bu maqbara daxlisimon qurilish bo'lib, toshli to'rt burchakdan iborat bo'lgan kalonnalardan tashkil topgan. Lekin bu maqbaraga fir'avnni dafn etishmagan, chunki talon-taroj qilinishi mumkin, bu qalbaki dafn joy edi. Fir'avn mumiyosi butun boyligi bilan boshqa joyga dafn etilgan edi. Mentuxotep dafn maqbarasi toshli tog' ichiga o'yib qurilgan. Bu maqbara qurilishi Misrda yangilik bo'lib, so'nngi fir'avnlar xuddi shunga o'xshash qilib maqbaralarini qura boshlaganlar.

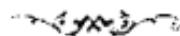

Haykaltaroshlik

Haykaltaroshlik san'atida realizm ko'rina boshlaydi. Podsho haykallari hamma yerga loshdan yasab qo'yilgan. Amenemhet III haykali qora granitdan yasalgan bo'lib, u o'rta podsholik davrining eng go'zal san'atlaridan biridir. Uning boshida yo'lli ro'mol, unda peshona ustiga osilib yotgan mugaddas ilon bor. Fir'avn taxida o'tingan holda tasvirlangan. Yuz chiziqlari o'ziga xos, burun teshiklari juda ham katta va

jag'lari esa uni serjahil podsholigini ko'rsatib turadi. Senusret III fir'avning bosh haykali juda go'zal yasalgan. Bu haykalda yuz chiziqlari o'tkir, o'ziga xos xususiyatlari bo'lib, u aqli, lekin ichida qandaydir qayg'ulilik, ishonmaslik ko'ninib turadi.

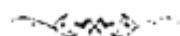
Relief

O'rta podsholik davridagi badavlat Xunenning relief haykali ajoyib san'at asaridir. Bu haykal iyeroglif xatsimonli stilida bajarilgan. Har bir iyeroglif — bu rasmdir. Bu xatda o'sha ritm, o'sha bitirilgan stil va dekorativlik mavjud. Shuning uchun iyeroglif xat bilan chamburchas birlashmasi juda ham chiroyli va go'zal chiqqan ornament hamda obrazlar bir-biri bilan chamburchas naqshda va reliefda bog'lanib ketadi.

Rangtsavir

O'rta podsholik davrida tasviriy mavzu keng qo'llana boshlandi. Unda: to'yilar, ov sahnalarini, yirtqich hayvonlar, qushlar real ko'rsatiladi. Bo'yoq gammalari yumshoq va har xil tusli bo'la boshlaydi. Unda: kumushrang, binafsha, ko'k, zangori va boshqa ranglar ishlataladi. Beni — Hasandagi maqbara bunga yorqin misol bo'ladi.

Amally dekorativ san'at

Amally-dekorativ san'at ham gullab yashnay boshlaydi. Bu chinnidan yasalgan hayvonlarning haykalchalaridir. Qimmaibaho eben qora daraxtidan tayyorlangan mebel predmetlar, nozik zargarlik taqinchoqlar. Ayollar uchun pardoz bulymlar ham tayyorlanardi. Ular fil suyaklaridan, qimmatbaho daraxt va qimmatbaho toshlardan tayyorlangan.

Yangi podsholik

Yangi podsholik davrida san'at gullab yashnay boshladi, bu Misming tantanasi, qudrati edi. Bu davrda madaniyatda keskin siljishlar boshlanadi. Yangi Podsholik davri

va Misr duvlati san'atining ko'tarilish oxiri davri edi. Bu Osiyo xalqlari giksoslar ustidan g'alaba qozongandan so'nggi davr.

Arxitektura

Yangi Podsholik davrining birinchi yarmida maqbaralar qurilishi juda avj oldi. Bizni eramizdan avvalgi XVI asrda podshoh ayoj Xatshepsutga maqbara quriladi (quruvchi arxitektor Senmul). Bu juda ham go'zal va taniqli qurilish edi. Maqbaraning hamma qismlari gorizontal o'qiga nisbatan joylangan. Unda katta daxliz birining ustiga bira joylashgan bo'lib, gorizontal uch ketma-ket chiziq hosil qildi. Bu daxlizlarda suv hovuzlari qurilgan, atrofiga esa daraxl va gullar o'tkazilgan. Rangtasvir va haykallar daxliz va maqbara tosh devorlarini bezatgan. Bir xonaning o'zida huksmdor xotinining 200 dan ortiq haykallari yasalgan. Maqbara pollari olin va kumush plitalar bilan bezatilgan. Eng katta qurilishlar Yangi podsholik davrining birinchi yarmida qurilgan Karnak va Luksordagi maqbaralardir. Quruvchi arxitektorlar Ineni (Karnak), va Amenxotep kichik (Luksor). Karnakdagagi maqbara bir necha yuz yillar davomida qurilgan. Ustunlar zali dunyoda eng katta hisoblanadi. Unda 134 ta ustun bo'lib, 16 qatorga joylashgan. Ustunlar kapitelining ko'rinishi: papirusli, palmali, nilufar ko'rinishida. Maqbaraga kirish joyiga obelisklar qo'yilgan. Luksordan Kamakka qaratib qurilgan uzun va tekis yo'l chetiga sifnkslar alleysi qurilgan. Maqbaralar iehiga juda ko'p haykallar qo'yilgan.

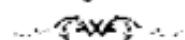
Haykaltaroshlik

Misrlarning qurilish qoidalari monumental haykaltaroshlikda hamda kichik haykalchalar yasashda ham saqlanib kelgan. Lekin ularda yangilik paydo bo'ladi. Yangi Podsholik davridagi haykallar proporsiyasi tekislangan. Ularda go'zallik va dinamika sezilib turadi. Unga koxin Amenxotep va koxina Rannai haykalchalari misol bo'ladi. Bu haykalchalar hozireti vaqtida Moskvadagi

muzeysda saqlanadi. Rannai haykalchasi go'yoki nilufar g'unchasiga o'xshaydi. U haykalchaning obrazini boshqa Qadimgi Podsholik davridagi yasalgan haykalchalar bilan solishtirib bo'lmaydi.

Rangtasvir

Yangi Podsholik davrining birinchi yarmida rangtasvir yuqori pog'onaga ko'tariladi. Naxt maqbarasini «Musiqachi ayollar» nomi bilan atalgan naqsh parchalarida yuqori sifr vakillari qiyofasi aks ettirilgan.

Amarna davri

Eramizdan avvalgi XV asr boshida podsholik qilgan fir'avn Amenhotep IV o'z ismini Exnaton degan ismga o'zgartirishga ahd qiladi. Bu so'z «Aton ruxi» ma'nosini beradi. U poytaxtini Fiva shahridan o'zining rezedensiysi Axetatonga ko'chiradi. Axetatlon so'zining ma'nosi «Aton — usfi» demakdir. U bugungi kunda Tel—Amarna nomli kichkina qishloqdir. Shuning uchun ham Exnaton podsholik qilgan davrini «Amarna» deb ataladi va fir'avn reformatorlik qilishlari tasodifan emasdir. Shuning uchun ham kohinlarning hokimligini cheklaydi, ko'p xudolikni bekor qilib, yagona xudolikni tasdiqlaydi. Yagona xudolik, bu quyosh doirasi bo'lib, uning ismi Aton deb nomlanadi. Firavn kohinlarining hukmdorligi bekor qilinadi. Maqbara qurilishlari buyruq orqali to'xtatilib, kohinlar molu mulki musordara qilinadi.

Badiiy asarlarni yaratishda uning qoidalari, stillari va mazmuni o'zgaradi. Unga dinamizm, lirika kirdgizildi. Noziklikka intilishlar paydo bo'ladi. Bunga fir'avn Exnatonni kichkina qizlarining kiyimsiz chizilgan rasmlari misol bo'la oladi. Ular yumshoq yosiigchalarda ota-onalarining oldida o'ynab o'tirishibdi. Bu kompozitsiyada quvnoq hayot tasvirlanadi. Shu davrgacha fir'avnlarning hayotiga xos bunday badiiy asarlar olomonga ko'rsatilmagan edi.

Tel — Amarna shahrida haykaltaroshlik ustaxonalarini ochiladi. Bizni kunlarimizgacha Exnaton xotini Nefertiti

haykali yetib kelgan. Bu badiiy asarni saroy xizmatkori Tutmos yaratgan. Bu eng go'zal va nozik ayol obrazni deb hisoblanadi.

Eski iraditsiyalar kuchli bo'lgani uchun Exnaton reformalari uzoq muddatga yetib bormaydi. Tutanxamon podsholik davrida reaksiya o'z ishini keng boshlab yuboradi. Eski diniy kultlar qaytadan tiklanadi. Exnaton ismiga la'nailar o'qiladi. Lekin shunga qaramay yangilik san'atda yana yuz yil davomida taraqqiy qilib keldi.

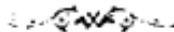
Tutanxamon maqbarasining devorlaridagi naqshlar amaran stilida yasalgan go'zal obrazlari. Bu maqbarani 1922 yilda Govard Karter topib ochgan edi.

Tutanxamon bilan birgalikda maqburaga qo'yilgan boylik va zebi-zynatlari nihoyaida ko'p edi. U yigirma yoshga to'lmay olamdan o'tib ketadi.

Eng kuchli sir'avn Ramzes II Yangi Podsholik davrida unga tog'ning ichiga Abu-Simbelda oymakorlik bilan maqbara va eng katta ustunli zal Kamak maqbarasi qurilgan edi.

Kechki davri

Ramzesdan so'ng uzoq va shiddatli urushlar boshlanib kejadi. Mismi efioplari, ossuriylar bosib oladi. Davlat o'z harbiy hamda siyosiy kuchini yo'qotadi.

Shu bilan birga madaniyatda ham o'zgarishlar bo'ladi. Eramizdan avvalgi VII asrda Misr monarxiyasi vaqtincha qaytadan sais hukmdorlari atrofiga birlashadi. Shu bilan birgalikda san'at ham qaytadan tiklanadi. Sais san'ati yuqori sifatli bo'lgan.

Eramizdan avvalgi IV asrdan boshlab Misrni grek — makedonlar o'ziga bo'yundurib oladi va shu davrdan boshlab yangi ellistik dunyosi Misr uchun boshlanadi.

Tayanch so'zlar:

Panteon — hamma xudolarning dargohi.

Obelisk — arxitektura qurilishi, quyosh murini jonlantirib ko'satishdir. Birinchi bo'lib Misrda paydo bo'lgan.

Zedchiy — arxitektorning qadimgi nomi

Pandus — zinasiz zinapoya.

Paletta — shifrlı taxta. • Paletta• so'zidan •politika• so'zi kelib chiqqan.

O's-zini tekshirish uchun savollar:

1. Misr san'ati nimaga asoslangan?
2. Misr tarixi qaysi davrlar bilan ifodalanadi?
3. Qadimgi Misr haykaltaroshtigi qanday rivojlangan?
4. Amarna davri nima bilan shuhrat qozongan?
5. Kechki davri nima bilan ifodalanadi?

MESOPOTAMIYA SAN'ATI

Mesopotamiya madaniyati xuddi Misr madaniyiidday taxminan bir xil vaqida paydo bo'lgan. Neolit davrining oxirida ikki daryo orasiga joylashgan Mesopotamiyada taraqqiyot boshlanadi. Bu yerda yashovchi xalqning asosiy kasbi dehqonechilik bo'lgan. Misrda Nil daryosi bo'lsa, Mesopotamiyada Tigr va Yevfrat daryolari bor edi. Bahorgi suv tosh-qinlari o'zi bilan unumli tuproq olib keladi, bu esa qishloq xo'jaligida yaxshi hosil olish garovidir.

Bu yerda ham ibtidoiy jamoa tuzumi asta-sekin qulchilik tuzumi bilan almashadi.

Misrga nisbatan Mesopotamiyada o'sha zamonda yagona davlat barpo etilmagandi va yagona hukmronlik ham yo'q edi. Kichkina shahar va davlatlar bir-biri bilan doimo yer. mol va doimo qullar uchun dushmanchilik holatida bo'lardilar.

Hokimlik kohintarning qo'lida edi. Xuddi Misrdagidek Mesopotamiyada ham din arboblari hukmron qiluvchilarga yordam berib, ularning tayanchi bo'lganlar.

Mesopotamiya xalqlarining dini o'limni yengishdan ibonat emasdi. O'lgandan so'ng hayotni u dunyoda davom ettirish bu misrliklarga oid edi.

O'limni mesopotamiyaliklar hayot jarayonining tabiiy holi deb qabul qilishardi. Chunki ularning hayoti doimo urushlar bilan bog'liq edi. Shuning uchun ham Mesopotamiyani san'atida maqbaralar va unda dafn sahnalari uchramaydi. Hayoni ular oddiyligicha haqqoniy deb qabul qilishgan, shu bilan yashashgan. Ular suvg'a va osmondag'i yoritq-

ichlarga sig'inishgandi. Suvga sig'inishi — bu rahimdilik, kuch, nozu ne'mat manbayi. Osmon yoritqichlariga sig'inishi — bu xudoni xohishi bilan osmondag'i yoritqichlarning hamisha bir yo'nalishda harikat qilishidir.

Loydan yasalgan va kuydirilgan g'ishtsimon plitalarda Shumer xalqining yozuvlari (klinopik) topilgan. Uni o'tgan asrda olimlar o'qishga tuyassar bo'lishdi. Yozuvlarda: Shumer, Akkad shaharlari hayoti, ularning qonunlari va bu qonunlarga rioxha qilmagani, shu sababdan oxiri voy bo'liganligi to'g'risida yozilgan.

Shumerlar o'zi kim? Balkim ularning sivilizatsiyasi Misr dan ilgariroq paydo bo'lib rivojlangandir. Bizlarga shumer xalqi to'g'risida hech narsa ma'lum emas, ularni tili boshqa xalqlar tiliga o'xshamaydi va o'zi alohidadir. Lekin bizning zamonamizgacha ularning san'ati singan, buzilgan parchalarda bo'lsa ham yetib keldi. Bu loydan yasilib kuydirilgan plitalardir. Undan bu xalqning madaniyatini va hayotini bilsak bo'ladi.

Shunday qilib, Mesopotamiya xalqining qadimgi davridagi madaniyatini, rivojlanishini ko'ramiz.

——

Arxitektura

 Bu davlatlarning eng qadimgi kult qurilmalari bizning eramizdan avvalgi IV—III ming yilliklarga oiddir. Bu qurilishlarning asosiyliklari xudoga bag'ishlangan dargohlari. Bu dargohlar qalin devorlar bilan o'ralgan. Urukdag'i Oq maqbara nomli qurilma eng avvalgi qurilishlardan hisoblanadi. Devorlarga naqsh solinmagan, kirish joyida zina qurilgan va ichida xudoga bag'ishlangan haykal qo'yilgan.

Eramizdan avvalgi III ming yillikda Zikkurat — arxitektura maqbarasi paydo bo'ladi. Zikkurat minorasi pastki maqbara ustidan chiqib turadi. Eramizdan avval III ming yillikning oxirida u yerda Ur—Nammu shoxining maqbarasi bo'lib, u hoziling kunimizgacha yetib kelgan. Tashqaridan qaralsa maqbira bir tog'day bo'lib ko'rindi. U ucta bahaybat daxlididan iborat bo'lib, tepaga qarab torlanib boradi. Dahliz zina bilan

qo'shilgan bo'lib, uch xil rangdan iborat: pasti qora (bitum), o'rasi oq (ohak) va tepasi qizil (kuydirilgan g'isht)

Bu shakl yer va osmon hayotlarining bir-biriga chambar-chas qo'shilishini ifodalaydi, xuddi Misr ehromlariga o'xshab Zikkuratni ichi bo'sh emasdir.

Daxlidzalarning ustida kohinlar osmon yoritqichlarini kuzatganlar.

Kishdag'i +Saroy A+ maqbarasi juda ham taniqlidir. U to'rburchak shaklda, saroy atrofiga mudofaa devorlari qurilgan. Saroylar tepalik ustiga qurilgan. Hovliga bosh ziniapoya olib kirgan, uning ustiga hokim chiqib xalqqa ko'rinish bergan.

Haykaltaroshlik

Mesopotamiya haykaltaroshligi va reliflari Misrdagidan ancha farq qiladi. Ular dag'al, ichki bahaybat kuchi bijan odamni hayratda qoldirdi.

Naqshda ularga eng yoqadigan reletlar amulet tamg'aları, yovvoyi va uy hayvonlar, ov sahnalarini tasvirlaridan iboratdir.

Gliptika asarlarida hayvonlarni tasvirlashda ularning go'zalligi, yurish usullarini sustalik bilan tasvirlaganlar.

Eramizdan avvalgi 9 — ming yillikda odam tasviri paydo bo'ladi. Eramizdan avvalgi 3 — ming yillikning o'talaridan boshlab fantastik syujetlar uchrav boshtaydi. Hukmron sinfning zolimligi kuchayib boradi va san'at oldiga yangi shartlar qo'yildi, bu hukmron sinfi maqtash, san'atda ardoqlash kerak edi.

Shohlarning allegorik tasvirlari paydo bo'ldi. Ularni xudo bilan tenglashtiradilar. O'sha zamoning eng taniqli asaridan biri Al-Obaydadagi maqbaraga kirish joyining ustidagi relefdir (eramizdan avvalgi III ming yillik o'tasida). Relef geraldik kompozitsiyasi usulida bajarilgan. Relefdagi burgut ikki bug'uni panjalari bilan ushlab turibdi.

Taniqli, zafarli stela — «quzg'unlar stelasi» (eramizdan avvalgi 2500 ming yillik Panj, Luvr). Bunda Lagash shahrining podshosi Ummo shahrining ustidan qilgan g'alabasi tasvirlanadi.

Bu tasvirda g'alaba qilgan jangchilarning kuchi ko'rsatilgan. Xudo Ningirsu Lagash shahrining homiyisidir. Uning bir qo'lida temir so'qmoq va to'r, uning ichiga dushmanlar qamalgan, boshqa tomonida askarlar, ular hammani o'z yo'lidan ag'darib tashlashga tayyordirlar.

Eramizdan avvalgi 3 ming yillikning o'talarida haykalta-roshlik san'ati turlarga bo'linib ketadi.

Oddiy, murakkab obrazlar kichkina haykalchalarda berilgan. Bunga avlyio ayol boshi misol bo'la oladi. (Iroq, Bag'-dod muzeyi). Haykal mramordan yasalib, inkrustsatsiya qilingan. Hozirgi kunda qimmatbaxo ko'z toshlari yo'qolgan.

Naram — Sin devori g'alaba mavzusiga bag'ishlangan. «Stela quzg'unlari» asariga nisbatan u katta, mustaqil kompozitsiyaga ega. Relefga birinchi marta manzara kirgilgan.

Podshoh Gudca haykali dabdbabli, shu bilan birga u plastikli va juda ajoyib bajarilgan. Akkad san'ati ananalarini sulola yemirilgandan so'ng ham davom ettirilgan.

Badly hunarmandlik

Mesopotamiya ustalarining ko'pgina buyumlari bizning zamonomizgacha yetib kelgan. Shumer ustalari chekanka usuli bilan tanish bo'lib, uni sisatlari bajargan edilar. Shuningdek filigran, zermarni ham bajarganlar.

Tilla va kumushdan yasalgan zebu ziynatlar o'zining go'zalligi bilan hanuzgacha odamlarni o'ziga jalb qiladi. Bu taqinchoqlar Ur maqbarasi ochilganda topilgan edi. (ular eramizdan avvalgi 3 ming yillikka oid). Eng go'zali bu arsa — musiqiy asbobning ust tomoniga qo'yiladigan bo'ritqich rezanator vazifasini bajaradi, u buqanining hoshiga o'xshatib tilladan quyligandir. Tilladan quyligan va yasalgan kub, xanjar, temir qalpoq, bo'yin taqinchoq, inkrustsatsiya qilingan bosh gulchambarlar, bularning bari shunday nozik va ustalik bilan qilinganki, ularga qarab to'yib bo'ilmaydi.

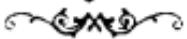

Ossuriya

Eramizdan avvalgi 2 ming yillikda Shumer — Akkad san'ati bilan birga yangi madaniyat manbalari paydo bo'la hoshladi. Ikki daryo orasidagi davlatlarning janubiy yarmi Kavilan ixtiyoriga o'tgan edi. Siro-Finikiya va Falastina shaharlari boshchilik rolini oy'naydigan bo'ldilar.

Ossuriya davlati ko'tarilishi bilan old — Osiyo san'atida katta o'zgarishlar bo'ldi. Davlat kuchayishi bilan katta masofadagi yerlarni bosib oladi va hukmronlik markazlashadi. Armiya shay bo'ladi va shu sababli ham san'atda podsho kuchining manguligini ko'rsatishga harakat qilinadi. Katta qal'alar, ko'rkm saroylar, qurilgan davlatning harbiyashganligi arxitekturaga ham ta'sir qildi. Chunki Ossuriya davlatining shaharlari qal'aga aylantirilgandi. Bunga Dur — Sharukindagi podshoh Sargon saroyi misol bo'la oladi. Afsuski bu saroy bizning zamonamizga buzilgan holda yetib kelgan. Bu saroy atrofi qalin devor bilan o'ralgan va butun shahar ham devor bilan o'ralgan. Saroy 14 metrli sun'iy balandlik atrofiga katta toshlar terilib, uning ustiga qurilgan edi. Saroy uch qismidan iborat bo'lib, unda turish va ibodat qilish joylari bo'lgan. Podshoning turar xonalari oldida yetti qavatli katta zikkurat qurilmasi bor. Bahaybat darvozaning ikki yoniga qanotli buqalar, sher haykallar qo'yilgan, Sher tabatning qudratli kuchi bo'lib, u podshohni asrashi kerak edi.

Saroy xonalarining devorlariga rangli tasvirlar, naqshlar chizilgan. Aniq va noaniq frizali chiziq lentalari, sherlarning usidan g'alaba qilayoilgan yarim xudo — yarim odam Gilgameshni, podshohlarni harbiy yurishlari, urush mavzusi tasvirlagan.

Yangi Vavilon san'ati

Eramizdan avvalgi 7-asrda qadimgi Vavilon davlati qaytadan yashnab, rivojlanib ketadi. Bu davlat Midiya bilan birgalikda Ossuriya davlatini tiz cho'ktiradi. Vavilon katta savdo markazi bo'lib qoladi. Shahar maydoni to'g'ri to'rnburghak bo'lib, 10 kvadrat kilometrdan iborat, atrofi qalin devor bilan o'ralgan. Uning

8 ta darvozasi bor. Eng tantanali darvoza ikki qator bo'lib, uni nomi «Ishlar darvozasi» deb atalgan. Butun yo'l hamda darvozani o'zi glazur plitalar bilan o'ralgan bo'lib, unda ko'k, siyohrang, zangori ranglarni ishlataligan. Unda sher va ajdar tasvirlangan. Ajdar hukmronlik ramzi bo'lib, Vavilon shahrining horiysi xudo Marduxdir. Mardux maqbarasi 7 ta pog'onadan iborat bo'lgan.

Saroy ansamblini ichida dunyoning 7 mo'jizasiga kirgan osma bog'lar bor edi. Podshoh Navuxodonosor uni sevimli xotini Mediya podshosining qizi Amitis zerikmaslik va o'z vataniga bog'liq tabiatni eslatib turish uchun qurdirgan. Bu bog'larda kamdan-kam uchraydigan daraxtlar o'sgan. Amitis eng yuqoriga, daraxtlar o'sadigan joyga chiqardi, u yerda sun'iy ariqchalardan suv oqqan va unga o'z vatanini eslatib turgan.

Suvni Evfrat daryosiga qurilgan katta charxpalakni qullar aylantirib, tepalikni suv bilan ta'minlab turishgan.

Vavilon san'atining gullashi ko'pg'a bormaydi. Eramizdan avvalgi 538 yilda eronliklar bosib oldi. Vavilon axmoniylarga bo'yin egib ularga qo'shiladi.

Tayenck so'slar:

Zera — qimmatbahoh metalidan diametri 0,4 mm omliq-uzaga yasalgan buyumning metall yuzasiga payvand qilish.

Geleldik kompozitsiya — ikki yoniga simmetriyaligi ravishdu qo'yilgan figuralar markazi belgilangan kompozitsiya.

Gliptika — qimmatbahoh va yarim qimmatbahoh toshlami o'yma-korlash. Ikki xil bo'ladi. Birinchisi kameya — do'mhay gan holda va ikkinchisi intaliya — ichiga kirgizilgan holda.

Ishlar — Sevgi xudosi, old Osiyo xalqlarining a'sonasidan.

O't-o'tini tekshirish uchun sarollar

1. Qadimgi Mesopotamiya hozirgi qaysi davlat o'mida bo'lgan?
2. Mesopotamiya san'ati nimalarga asoslangan?

KRITO—MIKEN SAN'ATI (EGEY SAN'ATI)

Egey dengiz sohillarida Egey yoki Krito—Miken, Gretsya joylashgan (Miken va Tirinf). Bu yerda Troya shahri madaniyatı yuzaga kelgan. Krito—Miken madaniyatı Shurqni va qadimgi Gretsya bilan bog'laydigan bo'g'in. Bu ajoyib dunyoni ochilishiga 1910 yilda ser Artur Evans sababchi bo'lgandi. Ikin undan ilgariroq Genrix Shliman Troya shahrini va uning Priam boyliklarini topishiga tuyassar ho'lgandi.

Artur Evans o'zining butun umrini Egey madaniyatiga bag'ishlagan edi. Ochilishini birinchi kunlarda Artur Evans «bu madaniyatda na grek, na rimliklarniki bor», deb yozgandi. Artur Evans 1941 yilda olamdan o'tgach qazuv ishlari to'xtab qoladi. Afsonaga ko'ra Krit orolida Minos ismli podsho hukmronlik qilgan. Greklar Krit orolini turli afsonalar bilan mashhur qilganlar. Eramizdan avvalgi ikki minginchiligi yillarda qadimgi madaniyat gullab-yashnab rivoj topdi. Egeylıklar va xattiklar bir qabilaga qarashli edi. Giomerning aytishicha, mashhur va afsonaviy Troya shahri eng qadimgi madaniyat markazi bo'lgan. Arxeologik qazuv ishlari natijasi qal'a devorlari, bastionlar, arxitektura komplekslari topilgan. Uning devori ichidan xazina topilgan, bu xazina Priamniki, deb faraz qilinadi.

Eramizdan avvalgi 3—2 ming yillikda Krit orolidagi Knoss, Fest, Gurniya shaharlari gullab, yashnab, dengizdagi hukmronligi kuchayadi. oqibatda davlat hamda hukmdorlar boyib ketishadi. Din orolda katta rol o'ynaydi.

Arxitektura

Eramizdan avvalgi II ming yillikda shahlar rivojlanadi, hayot yuqori taraqqiyotga ega bo'ldi. Bormerning yozishicha Krit orolida yuztacha shahar bo'lgan, qurilmalarning turlari har xil bo'lgani uchun orolda sinfiy ajralish paydo bo'lgan. Krit orolining turarjoylarida qal'a devorlari yo'q, bo'Imagan. Hamma arxitektura qurilmalari assimetriyalı bo'lgan. Bunga bugungi Gumiya shahrining yashash joylarining rejalarini misol bo'la oladi. Gurniya kichik shahar bo'lib, unda hunarmandlar yashagan. U joylar teplikdan pastiga qarab qurilgan.

Kritning asosiy shaharlari Knoss, Fest, Malida naqshlangan uylar bo'lgan. Bu uylardan quroq-aslaha va boyliklar topilgan. Badavlatlarning uylari juda ko'p chiroqlar bilan yoritilgan. Hovli tosh ustunlar bilan o'rалган. Bunga Knoss saroyi yorqin misol bo'la oladi. Saroy plani asissmetriyalı bo'lib, uning hovlisi juda katta. Hovli atrosida har xil balandlik va hajmida xonalar qurilgan. Ularning past-balандligi har xil bo'lib, ular o'zaro zina bilan qo'shilgan. Saroy maxsus havo almashish jihози bilan ta'minlangan. Shunday saroy kompleksiga ko'pdan-ko'p ustaxonalar hamda omborlar kengan. Artur Evans qidiruv ishlari olib borayotganida, omborlar ichida odam bo'yidек keladigan ko'zalar — pivos topildi. Bu idishlarda zaytun yog'i, asal va vinolar saqlangan. Ko'pdan-ko'p xonalar o'zaro bir-biri bilan bog'lanib ketgan. Qadimgi vinolar saroyida minotavr nomli maxluq yashaydi, deb hisoblashgan.

Tasviriy san'at

Krit orolining rangtasviri bizning zamonamizga, asosan, freska turida yetib kelgan. Ular saroy devorlarini hamda uylarni bezagan. Lekin Misr hamda Misopotamiya san'atiga nisbatan Krit san'ati umuman bosha dunyodir, ular bir-biriga mutlaqo o'xshamaydi. Freskalar tasvirida shodlik, beg'uborlik, g'amlik asosiy mavzudir. Misol

uchun devor naqshida surailami Artur Evans •Parijlik qiz•.
•Buqa bilan olishuv• deb nomlagan. Freskada buqa qiyofasi
bahaybat, kuchli tasvirlangan edi. Knoss saroyining devoriga
•Ko'k kiyimdag'i ayollar• kompozitsiyasi ishlangan bo'lib,
unda ayollar shodiyona qarab turishiibdi, yuzlari pardozi-
langan, qo'llari nozikdir. Sochlari marvaridlar bilan bezalgan.
Bu davrda Krit madaniyati eng yuqori pog'onaga chiqqan
edi.

Kritlilar dengizni yaxshi ko'rishar edi. Ular usta dengiz-
chilar edi. Shuning uchun ham rangtasvirida dengiz hayvon-
lari hamda suv osti o'simliklari uchrab turadi. Delliinlari surati
Krit sopoliga ham chizilgan. Krit rassomlari kandakorlik
sohasida ham zo'r usta bo'lganlar.

Krit podsholigi eramizdan avvalgi XV asngacha bo'lgan.
Yer qimirlash Kritda tez-tez bo'lgan. Shuning uchun olim-
larning taxmini bo'yicha vulqon uyg'onib, yerni larzag'a kel-
tirishi natijasida orol halokaiga uchragan. Shundan so'ng Krit
madaniyati o'zining tiklab olmagan. Sanoat rivojlanmay
qolgan. Saroy qunilishlari to'xtagan.

Miken

Eramizdan avval XIV va XIII asrlarda
Miken san'ati eng yuqori pog'onaga
ko'tarilgan edi.

Gennix Shlimen Miken madaniyatini
ochib bergen odamdir. Miken san'ati Krit
san'atidan farq qiladi. Ulaming naqshlari bir xil, sxematik.
Ayrim sahnalarda dinamika yo'q. Miken san'atida yengillik va
go'zallik ko'zga tashlanmaydi.

Arxitektura

Eramizdan avvalgi XVI asrda Miken
Egey yerlariga hukmronlik qila boshlaydi.

Akropol Miken davrida qurilgan yodgorlik.
Akropol kompleksiga saroy, mudosaa
devorlari, omborlar va dafn qurilmalari kirar edi. Akropol
devorlari noto'g'ri formali katta toshlardan terilgan (siklonik
terilish).

Sherli darvoza, bu mikenliklarning urushqoqligidan dalolatdir. Darvozaning kengligi 3,5 m dan iborai. Darvozaning tepasida toshli relefda ikki sher tasvirlangan. Sherlar kolonnasi saroyning ramzidir. Akropolning eng baland qismida saroy joylashgan.

XIII asrda davlat bir necha qismlarga bo'linib ketadi. Ilgari Akropol katta emas edi, keyinroq unga qo'shib «pastki shahar» qurilgan. Tirinf megaron Mikendan ancha katta va kengdir. Saroy qurilmalaridan tashqari, kult qurilmalari ham bor.

Tirinf va Miken saroylarining devorlarini freskalar bilan bezatilgan. Frizalar naqshlangan edi. Gomer Mikenni oltinli deb atagan. Haqiqatdan ham Miken dafn maqbaralarida juda ko'p tilla va kumushdan yasalgan buyumlar topilgan. Ular juda nozik qilib yasalgan. Kubok, vaza va tovoqlar oltindan yasalgan. bronzadan yasalgan qilichlarning dastasi fil suyagidan ishlangan.

Troyan urushi davrida (eramizdan avvalgi XIII asr) quldor davlatlar iqtisodiyoti zaiflashadi. Shu sababdan ularni doriyliklar — grek qabilasi tomonidan bosib olinadi. Shu bilan yangi madaniyaiga yo'l ochiladi. Egey davlatlarining madaniyatni Gretsya va Rim san'atining rivojlanishida katta rol o'yнaydi.

Tayanch so'zlar:

Gomer — qadimgi grek dostonchisi, «Illiada», «Odisseya» poemasining muallifi, eramizdan avvalgi VI asrda yashagan.

Minotavr — afgonaviy hayvon, yarim odam, yarimi buqa ko'rinishida bo'lgan.

Riton — urf-odat uchun mugizdan yasalgan idish.

Diadema — boshga kiyiladigan zebi-zlynat.

Megaron — to'niburchak xona, o'nasida o'choq qurilgan.

O't-o'sini tekshirish uchun savollar:

1. Egey madaniyatini kim ochgan?
2. Krit san'atining negizida nima bor?
3. Krit arxitekturasining o'ziga xosligi nimadan ko'rindi?
4. Miken va Krit arxitekturasi va tasviriylar san'ati o'rtaсидаги farq qanday?

QADIMGI GRETSIYA SAN'ATI

Qadimgi Gretsiya san'ati madaniyatining rivojlanishi insoniyat tarixida katta ahamiyatiga ega. Madaniyat Bolqon yarimorolida, Egey dengizi omollarida, Kichik Osiyoda, Qora dengizining sohillarida, Gretsiyada (Italiya va Sitsiliyada) rivojlangan.

Subtropik iqlim dehqonchilik va chorvachilikka qulay sharoitlar yaratadi. Gretsiya boshqa davlatlar bilan savdosoliq qilgan. Ular dengizchi bo'llishgan. Shu bilan birga san va san'at ham rivojlangan. Gretsiya jamiyatni hukumat va din arboblari tomonidan qisilmagan edi. Shu sababli realistik san'ati paydo bo'ldi. •Odam — hamma narsaning o'lchovidir• — grek faylasufi Protagor shunday degan edi.

Shuning uchun ham qadimgi Gretsiyada taqdир va tabiat kuchining obrazini katta hayvon yoki maxluq sifatida tasvirlamagan edi. Xudolarni odam yuzli, odamga nisbatan qudratliroq qilib tasvirlaganlar.

Qadimgi Gretsiyaning butun san'ati doston va afsonalarga asoslanib yaratilgan. Qadimgi Gretsiya san'ati bosqichlаб asta-sekin rivojlangan. Eng qadimgi davr — Gomer va erta arxaik davridir.

Gomer davri

Eramizdan avvalgi XI—VIII asrlar Gretsiya tarixi deyani noma'lum. Bu davmi faqat Gomerning so'zlaridan bilamiz. U •Illiada• va •Odisseya• eposlarini yozgan.

Gomer davrida jamiyatning asosiy qismini mustaqil qishloq xo'jaligi bilan band bo'lgan dehqonlar tashkil qilgan. Ular birlashib qabilani tashkil etib, dohiylar rahbarlik qilgan.

Dohiy — basilevs. Basilevs — harbiy boshliq, qozi, kohinlardan iboratidir. Ulaming qo'lida juda katta boylik bo'lgan.

Arхitektura

Arxeologiya qazilmalariga qaraganda, uylar pahsa yoki toshilardan terilib, ustti tekis qilib qoplangan. Uy asosiy xona — megaron ponikdan iborat. Megaron ichida o'choq qurilib, uning ustida, tomida tutun chiqadigan teshik qoldirilgan.

Ehromlar shahar maydoniga, ansambliga yoki mustahkamlangan qasr Akropolga qo'shilgan.

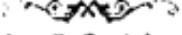
Eng qadimgi ehromlar eramizdan avvalgi IX—VIII asrlarga oiddir. Drerosdag'i ehrom megarondan iborat ikki ustunli bo'lib, xonaning ichida qurbonlik uchun o'choq qurilgan, xuddi shunaqa qurilma yashash xonada ham bor edi. Maxsus joyda bronzadan yasalgan haykalchalar turgan. Devorlar toshdan terilgan. Spartadagi Artemida Orseya chromi (eramizdan avvalgi IX asrda) plani legarondan farq qiladi. Ehrom uzunchoq qurilishdan iborai bo'lib, ikki nesqa bo'lingan. Mehrob esa tashqariga qurilgan. Ehroni ustunlari yog'ochdan yasalgan.

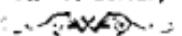
Tasvirliy san'at

Gomer davrida monumental haykal-taroshlik rivoj topmagan, lekin toshdan tarashlangan yoki yog'ochdan yasalgan sanamlar — ksoan uchrab turardi. Shu davrdan bizlarga qat'iy geometriyalii, ornamentli sopollar yetib kelgan. Avval oddiy, yumaloq tepasida chiziqlar bo'lgan, so'ng har xil odamlar, hayvonlar tasvirlangan. Stil—meandr ornament paydo bo'ladifi. Misol uchun, Dipilonidagi go'r ustiga qo'yilgan — kraler — (ko'za) (Nyu-York, Metropoliten muzeyi). Unda dafn marosimi tasvirlangan bo'lib, odamlarni va hayvonlarni geometriya shaklidagi figuralari ko'zani atrofiga tasvirlangan. Ularda sharq dashi xalqlari ustalarining hamda Krit ustalarining stili ko'rinish turardi.

**Arxaik Gretsilya
(eramizdan avvalgi
VII-VI asrlar)**

Gretsiya tarixida eramizdan avvalgi VIII-VI asrlar arxaik davri bo'lib hisoblanadi. Bu davrda antik jamiyat rivojlanan boshladi.

Sinsiy kurashlarning keskinlushmani

Kalta yer egalari va demoslar o'rta-sida keskin kurashlar bosilganib ketadi.

Sinsiy kurashlarning keskinlushmani natijasida vaqtincha hokimiyat tiranlar qo'liga o'tadi.

Tiranlar o'zlariga tayanch qilib hunarmandlarga va sav-dogarlarga homiylik qilganlar. Aynan shu davrda antik madaniyatning asosiy turlari tug'ila boshlaydi. Fan, adabiyot teatr va sport rivojlanadi va bular san'at asarlarida aks ettiladi. Grek madaniyati egey, doriy va sharq madaniyatlarning qo'shilishidan hosil bo'lgan degan farazlar bor.

Egey san'ati hayotiy kuchini kichik Osiyoda asrab qolgan edi. Doriy san'ati qa'tiy badiiy stilni olib kingan.

Arxitektura

Arxaik davrning arxitektura qurilmalari bizning zamonimizga, afsuski, bu-zilib vayrona bo'lib yetib kelgan. Grek arxitekturasida birinchi o'rinda chrom qurilmalari turgan. Lekin, chromlarga xaloyiq cho'qinish uchun yig'ilmasdi. Diniy tadbirlarni o'tqazish uchun ular ochiq osmon tagida yig'ilishgan. Greklar chromlarda xudolaming haykallari qo'yilgan. Grek ehromi Miken megaronidan paydo bo'lgan edi. Xudo haykali shamxonaga qo'yilgan. Quyosh yorug'i faqat darchalardan kinshi tufayli u xonalar hamisha yarim qorong'u holatda bo'lgan. Bu qandaydir alohida tantana bergen. Arxitektor Libon Iomonidan Zevs chromi qurilgan. U o'zining shakli va proporsiyasi bo'yicha oliy darajada bo'lgan. Zevs chromi ustunlarining balandligi 10,4 metrdan iborat. Zevs haykalini grek haykaltaroshi Fidiy ishlagandi. Haykal katta bo'lgani uchun taxtda o'tirgan holatda bo'lsa ham boshi shipgategay-tegay deb turgan.

Zebs chromi bizni zamonimizgacha buzilgan, vayrona bo'lgan holda yetib kelgan.

Pesumdagi Poseydon chromi bizning zamonamizga durnistroq holda yetib kelgan. U doriy chromi hisoblangan. Hamma kult qurilmalari kabi Poseydon chromi to'g'ni burchakli. Ehrom ichida ikki qatorli galerya bor.

Haykaltaroshlik

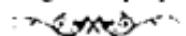

Ulug' haykaltarosh Miron eramizdan avvalgi V asming o'talarida Alinada yashagan va ishlagan. Uning yaratgan haykallari tasviriy san'atning rivojlanishiiga juda katta ta'sir ko'rsatgan. Uning bronzadan yasagan •Diskobol• haykalining marmardan yasalgan kopiyasi bizning zamonamizgacha yetib kelgan.

•Diskobol• (disk ouvchi). Og'ir diskni uzoqqa otishga tayyor turgan sportchining muskullari tarang tortilgan, gavdasi yoysimon egilgan. Iekin yuzida xotirjamlik aks etgan.

Yana bir ulug' haykaltaroshlardan biri Poliklet o'z san'atida odam qiyofasini turli holatlarda ifodalagan. •Dorifor• — nayza ko'taruvechi yosh yigit. Bu haykal bronzali asil nusxasidan olinib, bizning zamonamizga toshdan yasalgan kopiyasi yetib kelgan. Bu obrazda jismoniy va ichki dunyosi bir-biriga moslanadi. Poliklet o'zining butun ijodiy umrini odam tasanini ideal proporsiyasini aniqlashga bag'ishlagan.

Poliklet juda ham kam haykallar yaratdi. Odam gavdasing ideal proporsiyalar o'lehovini izohlab bergan.

Rangtasvir

Klassik davrda rangtasvir keng qo'llila boshlandi. Yevroniy, Yesliimid, Doris va boshqalar taniqli ustalar edi. Yefroniy, tovoq idishlarga surat chizish bo'yicha shuhrat qozongan ustalardan biridir. U go'zal asarlar yaratdi. Bunga •Qaldirg'ochli tovoq• nomli asari misol bo'la oladi. Tovoq sirtiga yosh yigit, erkak va bolaning bahorni kutib olishi tasvirlangan.

Yugori klassika. (Eramizdan avvalgi V esning ikkinchi yarmi)

Grek san'ati Periki hokimlik qilgan vaqtida gullab yashnab ketdi. Afina Gretsianing siyosiy va madaniy markazi bo'lib qoldi. Dengiz va quruqlikda Eronning usiidan qilingan g'alabadan so'ng

Gretsiyaga katta boyliklar oqib kela boshladi. Shu kelayotgan boyliklardan Perikl foydalaniib, Akropoldagi arxitektura ansambil qurilishini boshlab yubordi.

Afinadagi Akropol forslar tomonidan eramizdan avvalgi 480—479 yillarda buzib tashlangan edi. Perikl davrida ansambl yodgorliklari qayta tiklandi. Parfenon — Afinaning bosh chromi bo'lgan. Ehrom tosh qoyalaringin yuqori nuqtasiga joylashgan. Ehrom perinter turida qurilgan. Bu ajoyib taniqli qurilma dunyoning yetti mo'jizasidan biri hisoblanadi. Uning arxitektorlari Iktin va Kallikrat edi. Bu yerda xazina ham joylashgan. Parfenon ustunlarining balandligi 10,4 metr, ulami proporsiyasi nozikroq bo'lib, salgina ichkariga yonboshlatilgan. Parfenon haykallarini Fidiy va uning rahbarligi ostida Gretsiyaning eng yaxshi ustalari yaratgan edilar. San'at asarlarida Afina bilan Poseydon o'rtaсидаги Attikni o'ziga qo'shib olishi uchun bo'lgan jang ifodalangan. Shuningdek. qahramonlik dostonlaridan kentavr bilan kurashish, Troyani bosib olishlar ifodalangan. Panafince frizining uzunligi 160 metrdan iborat bo'lib, uni ichida yuztaga yaqin xudolar haykali, odamlar, otlar, qurbanlik uchun atalgan hayvonlar tasvirlangan.

Akropol to'liq oq teliy marmaridan qurilgan. Propileyi ancha boy, orderlar tartibida. Kirish darvozalar yonida Pinakoteka (badiiy usarlar yig'ilishi) va Niki—Apteros (qanoitsiz g'alaba) joylashgan edi. Bu qurilmaning muallifi Kolmekratdir. Bu chromni G'alabalar xudosiga atab qurilgan. Bino amfiprostil turida, ioniy orderlar usulida qurilgan. Ehrom qo'yilgan maydon marmarli parapet bilan o'ralgan bo'lib, unda relesli chiroyli haykallar bilan bezarilgan. Ehrom oldida Miki mehrobi qurilgan. Akropol markazida Afina Promaxos haykali qo'yilgan edi. U bronzadan Fidik tomonidan yasalgandi. Parfenonning chap tomonida Erexteyon ehromi qurilgan. Bu ehrom Afina va Poseydonga atab Fidiy Afinadan ketgandan keyin qurdirgan edi.

Turkiya — Venetsiya urushi davomida Parfenonda porox ombori joylashgan edi. unga snaryad tushib, ko'p qismi pontlab ketadi.

Fidiy Afinada taxminan eramizdan
Haykaltaroshlik avvalgi 500 yillarda tug'ilgan va 430 yillarda olamidan o'tgan. U eng iste'dodli ulug' arxitektor, haykaltarosh va rassom bo'lgan. Akropolni yaratish uning ulug'vor ishidir. U rangtasvirda ham ulug'langan edi. U monumental haykallar, yaratgan kichik haykalchalarning plastik shakllarini yaratishda ham ustalik qilgin. Fidiy ulug' faylasuf bo'lgan. U odamning ichki dunyosini yaratgan obrazlarda ko'rsatib beru olgan. U yaratgan 14 metrlik Zevs haykali ayniqsa mashhur bo'lgan. U haykalni Olimpiyadagi Zevs ehromi uchun yaratgan edi. Haykal boshqa yodgorliklar bilan birga vayrona bo'lgan. Akropoldagi Afina haykalini ham Fidiy yaratgan edi. U xuddi Zevs haykaliday otin hamda fil suyaklaridan yasalgan edi. Tilladan yasalgan gavda niqobi va kiyimlarga yong'lik tushiganda yarqirab ketardi.

U qo'lini uzatib turgan, uni kaftidagi xudo ayol Niki (G'alaba)ning yuzi xotirjam, qarashi esa tiniq. Uning obrazi g'alabadan xursandchilik tuyg'ularini ko'rsatib turgan.

Tovoqqa rasm chizish va rangtasvir

Yuqori klassik davrda tovoqqa rasm chizish monumental rangtasvir bilan bir qatorda rivojlangan. Ularda ko'proq dostonlardagi niavzular tasvirlangan. Monumental rangtasvir bizning zamonimizgacha deyarli yetib kelmagan. Qadimda ko'proq frezki texnikasi qo'llanilgan. Yana mo'm va siroch bo'yoglari ishlatalgan (enkaustika). Rassomlarni ismlari saqlanib bizning kunlarimizga yetib kelgan. Ulardan biri Polegnotdir. U o'z asarlariда tarixiy va doston mavzularini tasvirlagan. Rassom to'rt xil rang bo'yogni ko'p ishlatalgan. Bular oq, sariq, qizil va qora.

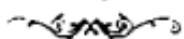
Arxitektura

Arxitektura bir tekisda rivojlanmadи. Iqtisod pasayib va milliy krizislар sababli qurilishlar deyarli to'xtatildi. Afinada bu juda ham sezildi, chunki Pelopones unushida ular mag'lubiyatga uchraganlar.

Eramizdan avvalgi IV asrda ehromlar bilan bir qatorda icatr binolarini qurish ham rivojlandi.

Spektakllar ochiq osmon tagida ko'rsatilgan. Tepalik atroflaridagi daraxtlarni kesilib, u yerlar tomoshabinlar o'tirishiga moslashtirilgan. Epidavr teatrida 52 qator o'tirgichlar bor edi. Orkestra — maydon artistlar uchun joy (sahna desa bo'ladi). U dumaloq yoki yarim dumaloq bo'lgan. Teatr akustikasi o'ziga mos edi.

Ayrim shaxslarga oid, ularni ko'kka ko'iarish uchun qurilmalar paydo bo'la boshladi. Lizikrat haykali bunga misol bo'ladi. U silindr shaklida bo'lib, pilyastrli amaliylashdirilgandir. Haykal kubsimon konusli sokolga o'matilgan. Bu haykal hajmi katta emas, lekin korinf ordeni turida yasalgani uchun, u juda nozik va go'zaldir.

Haykaltaroshlik

Haykaltaroshlikda realizm tendensiylari namoyon bo'ldi. Davrning qaramaqshiliklari eng katta ustalardan biri — Skopas ijodida tasvirlanadi. Uning asrlari katta dramatizmi bilan farq qiladi. Skopas qahramonlari — kuchli odamlar, klassik qahramonlardir.

O'sha davrning ko'pchilik ustalari bronza bilan ijodini bog'lagan bo'lsa, Skopas esa marmar bilan ishlashni afzal ko'rgan.

Marmar nur va soyaning nozik o'yinlarini yaxshi ko'rsatigan. Skopasnинг taniqli asarlaridan biri «Menada». U bizlarga buzilgan holda, antik kopiya holida etib kelgan. Bu asarda odamni kuchlanishi obrazzi Mernada boshi orqaga tashlangan, sochlari og'ir to'lqinday yelkasiga tushgan.

Galikarnas maqbarasi frizlari saqlanib, bizlarga yetib kelgan. Unda greklar bilan amazonkalar o'rtaсидаги jang tasvirlangan (London, Britaniya muzeyi).

Skopas ijodi grek plastikasiga katta ta'sir qildi. Uning ijodini faqat zamondoshi Praksitel bilan tenglashtirsa bo'ladi.

Praksitel yaratgan obrazlar tiniq va ravshandir. Uning «Germes bilan Dionis» asari bizgacha yetib kelgan (Oliiniyi. Arxeologiya muzeyi). Ma'lum bo'lishicha Praksitel ham Skopasga o'xshab marmar bilan ishlashni yaxshi ko'rgan.

Praksitel ayol go'zalligini, yangi idealini yaratdi. Bunga Afrodita obrazı misol bo'la oladi. O'sha zamonda Afrodita haykali qimmat baholangan. Afrodita Knidskayani ko'p ustalar kopiyasini yasamoqchi bo'lishdi, lekin birontalari ham asl nusxasiga teng kelolmadi. Bu haykal bizlarni zamонимизга rimliklaming kopiyasida yetib kelgan. Ularning eng yaxshilari Vatikan va Myunxen muzeylarida saqlanadi. Praksitel yasagan ba'zi haykallari rangtasvirchi Nikiye tomonidan bo'yab qo'yilgan.

Haykaltarosh Leoxar Aleksandr Makedonskiyning saroyida faoliyat ko'rsatgan.

Uning asarlaridan biri — Apollon Belvederskiy haykali shuhru qozongan (Rim. Vatikan).

Lisipp realistik yo'nalişdagi haykaltaroshlardan biri. Balandligi 20 metrdan iborat Zevs haykalini bronzadan yasagan. Afsuski bizlarning kunimizgacha yetib kelmagan. U yana Gerakl haykalchasini yaratgan edi. U bu haykalchani Aleksandr Makedonskiy uchun yasab bergen edi. Lisipp «Ap opsiomen» asarida yigitning kurashdan so'ng badaniga yopishgan quinni tozalashi tasvirlangan (Rim. Vatikan). Atilining klichishgan gavdasi murakkab buzilishida ko'rsatilgan. Yuzida charchaganlik, ko'zlan uzoqqa boqib turibdi.

Lisipp portret haykallar yaratishda o'z mahoratini ko'rsatgan. U Aleksandr Makedonskiy portretini yaratgan, unda qahramonning ichki dunyosini ko'rsatib bera olgan.

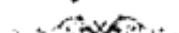
Tovoqqa ream chizish va rangtasvir

Klassik davrning oxirida tavoqqa rasm chizish xarakteri o'zgaradi. Endi ko'proq ornamentli naqshlar uchrab turadi. Qahramonlik syujetlarining o'rniiga janrlı tasvirlar paydo bo'la boshladi.

1940 yili notanish grek ustasining nodir devoriy naqshlari va (Makedoniya) go'zal ishlangan mazaika topilgan.

Badly hunarlar

Kech klassik davrda badiiy hunarlar rivojlangan. Tavoqlarni shakllari murakkablashgan. Mejliddan yasalgan bulyumlar paydo bo'ldi.

Tayanch soʻzlar:

<i>Axrik</i>	— qadimgi.
<i>Meandr</i>	— qadimgi grek yoki qadimgi rimda jamiyat, tuzum.
<i>Krater</i>	— grek idishini turi, unda vino bilan suv aralash-tirigan.
<i>Demos</i>	— qadimgi Gretsya xalqi, aristokratiyaning qara-ma-qarshisi. Qullar demos qatoriga qo'shil-maydi.
<i>Tiran</i>	— qadimgi Gretsiyada — hokimiyatni kuch ishlabit, qo'iga olgan shaxs.
<i>Anti</i>	— chromni ikki yon devori
<i>Pronaos</i>	— qadimgi Gretsiyadagi chromlarning esliik oldi.
<i>Amfiprostil</i>	— ikki tamoni portikli chrom.
<i>Fast</i>	— ustun, kalonna o'zagi.
<i>Atlanlar</i>	— qadimgi grek dostonidan. Zevsni buyrug'i bilan qo'llari va bushi bilan osmonni ushlab turgan.
<i>Kariatidalar</i>	— axitektura qurilmasida to'sinni ushlab turadigan haykal. U kalonnaga tiralib ushlab turish funk-siyasini bajaradi.
<i>Metoplar</i>	— qadimgi Gretsiyani axitektor qurilmasida trig-liflar orasidagi masofa doriy order frizasida.
<i>Fronton</i>	— axitektura qurilmasida uchburchakli maydon, binoning tomini ikki tomonga og'ishi.
<i>Xiron</i>	— Qadimgi greklarning ichki siyimi, ko'yylakka o'xshagan, belbog' bilan bog'lanadi.
<i>Peplos</i>	— plash.
<i>Kentavr</i>	— qadimgi greklar dostonidan, yarim odam, yarim ot.
<i>Teze y</i>	— qadimgi grek dosionida minotavrni o'ldirgan — qahramon
<i>Gerakti</i>	— Qadimgi grek dostoni qahrimoni, katta kuchga ega bo'lgan.
<i>Nef</i>	— axitekturada kalonnalar bilan bo'lingan chromni bo'yining bir qismi qadimgi grek dostonida — dengiz xudosisi Neptun.
<i>Panafiney</i>	— qadimgi Gretsiyada ritual bayrami, to'n yilda bir marta bo'ladi.
<i>Parapet</i>	— panjara.
<i>Pilyastralar</i>	— axitektura qurilmasida devordan chiqib turgan to'nburchakli ustun.
<i>Germes</i>	— qadimgi grek dostonida saydo xudosisi, yo'llar homiysi. Uning haykali chorraxalarga qo'yilgan.

O'z-o'sini tekshirish uchun savollar:

1. Grek san'ati qaysi davrlarga bo'lindi?
2. Eramizdan avvalgi XI—VIII asrlar nima uchun «Gomer davri» deyiladi?
3. Arxaik, klassik davrlarda arxitektura qanday rivojlangan?
4. Qadimgi Gretsyaning mashhur haykaltaroshlari nomini aytib bering.
5. Qadimgi Gretsiyani ranglasviri qanday rivojlangan?

QADIMGI RIM SAN'ATI

Qadimgi Rim san'atining boshlanishi Respublika davri eramizdan avvalgi V—I asrlarga to'g'ri keladi.

Rim badiiy madaniyati har xil shakllarda bo'lgan. Rim san'atiga bosib olingan davlatlar xalqlarining san'ati ham qo'shilgan. Bunda birinchi navbatda etruslar katta rol o'yndilar. Ular rimliklarni shahar qurilish ishlari san'ati bilan tanishtirdilar. Injenerlik qurilmalar, chromlar va turarjoylar devoriy monumental rangtasvir, haykaltaroshlik va shular jumlasidan edi. Rim madaniyatiga grek kolonislari ham katta ta'sir qildilar. Rimliklur grek arsitekturasining order sistemasini va dekor usullarini takrorlaganlar. Rim san'atiga ellinizm davri katta ta'sir qilgan. Rimliklar akveduklar, ko'priklar, yo'llar, qal'alar buniyod etganlar. Poytaxt savdo markazi bo'lgan Arxitektura ansambliga ehromlar, savdo rastalari, bozorlar kirjan. Markaziy maydon taniqli shahar fuqarolarining haykallari bilan bezatilgan.

Rim Respublikasi

Eramizdan avvalgi VI va I asrlarning oxiri, Rim tarixi kichkina qabilalardan boshlangan. Eramizdan avvalgi II asming o'tasida Rim qudratli davlatga aylanadi. Boyliklar yengilgan kichik davlatlardan oqib kelib Rim boyib ketadi. Lekin Rim respublikasida qishloq aholisining yerlar uchun olib borgan urushlari, fuqaro urushlari, qullarning qo'zg'olontari (Sitsiliyadagi qullar qo'zg'oloni, Spartak rahbarligidagi qo'zg'olon) bularning bari davlatni kuchsizlantiradi.

Arxitektura

Respublika davrida Rim atrofidagi mudofaa devorlari qurilgan. Uni qurish eramizdan avvalgi VIII asrda uch tepalikdan boshlangan; Kapitoliy, Palantin va Kvirinal toshdan terilgan edi. Rim yo'llari katta ahaniyatiga ega bo'lib, respublika shaharlarini bir-biri bilan bog'lagan. Rimga keladigan Appiyev yo'li birinchi darajali bo'lib, undan xabarchilar qatnagan, so'ng butun Italiya shaharlari bir-biri bilan yo'l tarmoqlari bilan bog'langan. So'nggi asrlarda Rim shahri suv bilan ham o'zini ta'minlab, shu sohada boy shaharlardan biri bo'lib qoladi. Katta, baquvvat ko'priklar va akveduklar o'n kilometrdan ham uzunroq bo'lgan. Gretsiya ustidan hukmronlik naijasida Rimga ko'p miqdorda taniqli grek haykallari va grek rassomlarining taniqli asarlari olib kelinadi. Rim chromlari va saroylari muzeylarga aylanib ketadi.

Rimliklar, avvalo greklarning order sistemasiga e'tibor berishadi. Gretsiyada order konstruktiv rolni o'yanagan bo'lsa, Rimda esa, asosan, dekorativ sifatida ishlatalgan. Tirkach rolini Rim qurishlarida oddiy devor bajargan. Shuning uchun qurilishlarda ko'pincha arka ishlatalib, u katta baquvvat ustular ustiga o'matilgan. Toskan ordeni ularga etrusklardan meroz bo'lib qolgan.

Eramizdan avvalgi V—II asrlarda chromlar umumxalq binolariga aylanadi. Yumaloq va to'rtburchak psevdoperipterlar qurilgan. Eramizdan avvalgi I asrda Rimda Fartuna Virilis chromi qurilgan.

Rimliklarning dang'illama uylari, asosan, bir qavatlilbo'lib, unda oila hayoti hamda ishbilarmonlik bir-biri bilan bog'lanib ketganday. Uylarning tom yonboshlarida teshik bo'lib, u yerdan yomg'ir suvlarini marmardan qurilgan hovuzlarga yig'ilgan. Peristik uyning asosiy joyi edi. Uni o'tasida naqshlar bilan bezalgan hamda marmardan yasalgan haykal-lar va gultojlar o'rnatilgan.

Rim uylarida qabulxonalar paydo bo'ladi (+Vitteevlar uyi Pompey). Pompey naqshlari keyinchalik G'arbiy Yevropa davlatlarida dekorativ san'atning rivojlanishida katta rol o'yagan.

Rimliklar greklarga o'xshab monumental haykallar yaratganlar. Relef arxitektura dekorini uzilmas bo'lagi bo'lган.

Respublika davrida haykallar, asosan, etrus ustalari tomonidan bronza yoki terakattardan tayyorlanadi. Etrusslarning haykallaridan biri bronzadan ishlangan •Kapitololiyalı bo'ri urg'ochisi• Rim ramzi hisoblanadi. U realistik bo'lib, yuqori quyish texnikasida bajarilgan. Rimliklar portret haykallarni yaxshi ishtay olmaganlar. U eramizdan avvalgi I asrning boshlaridagina rivojlana boshlagan. Rim portretining kelib chiqishi eski zamondan dafn kulti bilan bog'liq bo'lib, ular uy o'chog'ini himoyachisidir. O'lgan oila a'zosini yuzidan niqob olib triumflarni bezaganlar. Aktyorlar ular dan maska olib dafn marosimida namoyish qilganlar.

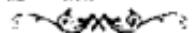
Rim ustalari tosh, marmar va bronza bilan ishlashni yaxshi bilganlar. Portret haykalga •Brut• nomli asarni ko'rsatish mumkin (eramizdan avvalgi III ming yillikning oxiri va II ming yillikning boshi).

Rimliklar devoriy naqshlarni uylarni bezashda ishlatganlar. Bunga Pompey naqshlari misol bo'la oladi. Bu naqshlar to'rt uslubga bo'linadi.

Birinchi inkrustatsiyali uslubni (eramizdan avvalgi II asr) devori kvadrat marmar plita hamda yashma bilan bezatilgan. Pompey Flavii uyi misolida ko'rish mumkin. Devorlar siliq bo'lib, ular naqsh orqali illyuzorli ustunlar, pilyastrlar, karnizlar va portiklar bilan bo'lingan. Interer ustunlar orasiga turli kompozitsiyalar joylashtirilganligi sababli tantanali ko'rinishga ega bo'lgan. Bu kompozitsiyalar taniqli grek ustalarining asarlari edi (•Misteriy villasi• Pompeyga yaqin joyda joylashgan). Uy devorlariga perspektiv ravishda ko'chalar, maydonlar, uylar, chromlar, bog'lar qishloq yerlari va tog'lar rasmi solingan. (•Liviya uyi•, Rim).

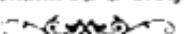
Oriyentatsiyali uslub (aniqlash) imperiya davriga xos bo'lib, eramizdan avvalgi I asrda qo'llanilgan. Chiziqlik ornament devorning tekisligini ko'rsatgan. Ingichka kichik ustunlar, girlyandalar, gullar xonalarga shinamlik bengan.

Dekorativli uslub eramizdan avvalgi I asrning o'talarida tarqalgan. Devor rasmlari dekoratsiyani eslatgan. Saroylar, binolar, bog'lar, xuddi oynani ichidan ko'rinishini tasvirlanadi.

Rim imperiyasi

Eramizdan avvalgi I asrning oxirida Rim davlati aristokratik respublikadan imperiyaga aylandi. Bu davrda osoyishtalik davri bo'lib, sinfiy kurashlar tugagan. Avgust hukmronlik qilgan edi. Imperator hukmronlik qilgan davrda san'at gullab, yuqori pog'onaga ko'tarildi. Tarixchilar bu davrni Rim davlatining «oltin davr» deb ataganlar. Bu davrda arxitektor Vitruviy, tarixchi Sitaliliya, shoirlar Virgiliy, Ovidiy va Goratsiyalar ijod etadilar. San'atda klassizm bosh yo'naliish hisoblanib, keyinchalik bu G'arbiy Evropa davlatlariga katta ta'sir ko'rsatadi.

Arxitektura

Qadimgi Rim san'ati bizning eramizning birinchi va ikkinchi asrida yuqori pog'onaga ko'tarildi. Lekin shu davrda omma o'tasida qarama-qarshi keskinliklar boshlangan. Sharq territoriyalarini bosib olinishi tufayli Rim iqtisodini kuchayib ketishiga sabab bo'ldi. Poytaxtidan uzoqda joylashgan shaharlar ham gullab yashnadi. Rim esa dunyo imperiyasiga aylandi. Eramizning I asri oxiri va II asrining boshlarida Flaviy va Trayan hukmronlik qilganlar. Katta arxitektura komplekslari buniyod etildi. Uch qatorli murakkab arkalar qurilgan. Konstantin arkasi (eramizning 4 asrida). Rimliklar teatr binolari, amfiteatrlar qurganlar. Bu qurilmalar antik shahariarga xosdir. Kolizey sahnasi atrofiga tribunalalar qurilgan, ular osti foye uchun ishlataligan va zinalar qurilgan. Kolizey hozirgi kungacha o'zining burunligi va konstruksiya mustahkamligi bilan mashhurdir. Bizning eramizning I asridan binolarning yangi turi dunyoga keldi. Bahaybat termalar (hammom) buniyod etildi. Ular ikki yoki uch ming odamga mo'ljallangan. Sovuq yoki issiq suvli maxsus xona ichiga joylashtirilgan hovuzlardan tashqari, term kompleksiga gincos va kitobxonasi ham kiradi. Ichiga bog' va parklar kiradi. Eng taniqli termalar imperator

Karakal davrida qurilib, bizning zamonamizga vayrona holda yetib kelgan. Diakliusion terma kattaligi bilan Karakl temadan ustunlik qiladi.

 Haykaltaroshlik Imperiya davrida relief va plastika o'z rivojini topadi. Mars maydonida monumental marmarli tinchlik mehrobi quriladi (eramizdan avvalgi 13—9 yillar). U imperator Avgustning Ispaniya va Galliyadagi g'alabalariga bag'ishlangan. Yuqori mehrob reliefida Avgust, uning oilasi va rimli patrisiylaming mehrobga qarab tantanali yurishlari ifodalangan.

Bu kompozitsiya bir xil ritmli bo'lib, unda relief lentasida rimliklar armiyasining doklarga qarshi kurashib ularni ustidan g'alaba qilishi, qal'anisi ishg'ol qilishi, harbiy majlislar, g'alaba qozongan armiyaning namoyishlari tasvirlangan.

Rim haykaltaroshligida portret yaratish bo'yicha birinchi o'rinda turadi, uning yangi yo'naliishi grek san'ati ta'sirida bo'lib, unga «Avgustli klassitsizm» nomi berilgan. Avgust davrida obrazlar keskin o'zgardi. Unda ideal inson klassik go'zallikda tasvirlandi, bu yangi usul edi. Saroyda portretlar galereyası paydo bo'ldi. Primma Portdagı Avgustning marmardan yasalgan haykali (eramizning Lasr boshi), unda imperator pansir kiyagan, qo'lida jezli bilan ifodalangan. Imperatorni turishi oliy darajali, qaddi qomoti kelishgan bo'lib, tinch holatdadir. Uning bir oyoqqa tiralib turishi xuddi Poliklet kompozitsiyasini cisladi. Avgust davridagi portret usulublari Yuliy Klavdiy va Flaviy (69—96 yillarda biz er.) dinastiyalari hukmronlik qilgan davrlarda o'zgardi. Portretlar pompezli qilib tasvirlana boshladi. Imperator portretlari bilan birga o'rta tabaqcha namoyondalarining portretlari ham ishlana boshladi. Portretlar realistik qilib tasvirlanadi. Neron portretida (Rim milliy muzeyi), past joylashgan peshonasi, shishib ketgan qovog'i ostidan og'ir ishonmaslik bilan nazar tashlab, vahimali iljayishi uni xunuk va zolimligini ko'rsatib beradi. Ayol obrazi «Rimli ayol portreti»da ko'rsatilgan (Rim, Kapitoliy muzeyi). Unda qandaydir qisilgan holat seziladi. Obraz boshini salgina

burish bilan jontantirilgan. Yosh ayolning sochlari to'liq taralgan, boshidagi toji nozik yuz chiziqlari go'zal. Portretda individualizm «Siriyanca» (II asmi ikkinchi yarmi biz era.) portreti shuning jumlasidandir (ermitej, Sankt-Peterburg). Bu davrda yaratilgan Mark Avreliyining bronzadan quyilgan otliq haykali ham ajoyibdir. U ikkinchi marta 16 asrda Mikelandjelo loyihasiga asoslanib Rimdagi Kapitoliy maydoniga qaytadan o'matilgan. Imperator obrazı — gumanizm va grajdantlik idealini gavdalantiradi.

Shu davr portrettarining xarakteristikasi va badiiy usullari har xildir. •Bola portreti•da (III asming birinchi yarmi) qahramonning qayg'uli ko'zlari tasvirlangan. Marmarning tiniqligi bola yuzining kasalligini kuchuytiradi. Kechki davrlarda portret rivojlanishi, tashqi ko'rinishi qo'pollashadi. Imperator Filipp Aravityanin yuzi assimetriyalı, nazar tashlashi serjabil.

Rim san'atida spiritualizm tug'ilma boshladi, u o'rta asr san'atiga xosdir.

Fayum portreti

Rimliklar san'atida portret rangtasvir keng tarqaladi. Bunga fayum portrettari (I–III asrlar, bizning era) misol bo'ladi. Ular El-Fayum degan joydan topilgani uchun shu nom bilan atalgan. Bu Rimning sharqiy provinsiyasi bo'lган. Portret janri El-Fayumda ellistik-rimlik san'ati ta'sirida rivojlangan. Bu o'ziga xos qadimgi Misr portretizm yo'nalishi traditsiyasi davomidir. Misr portretiga qaraganda Fayum portreti go'zallik san'atida yangi tur edi. Portretlar enkaustika texnikasida bajarilib, tempera bo'yoqlari ishlatalgan. Toza tempera ham ishlatalgan. Portretilarda yoshiga qarab, ravshanlik bilan yuzlari qanday tuzilgan bo'lsa, shunday tasvirlangan. Enkaustika texnikasida bajarilgan «Soqolli oltim tojli odam portreti» (II asr bosh., Moskva) go'zal ishlangan. Bo'yoqlar yaltiroq bo'lib, go'yoki qimmatbahol toshday miltillab turadi. •Rimlik qari odam portreti•da (I asr, bizning era, Moskva) qahramonning ozg'in yuz tuzilishi to'liq ko'rsatilgan. Rassom ranglarning garmoniyasini bera olgan.

II—III asrlar oxiriga kelib, Fayum portretlarida sxematizm elementlari paydo bo'ldi. Shuning bilan binga ularda mahalliy qadimgi Misr traditsiyalarin tasviri kuchayadi. Frontal kompozisiyalar qaytadan tiklanadi. Enkaustika o'miga temper qo'llaniladigan bo'ldi.

Rim san'ati o'zini katta badiiy antik madaniyat davrini tugaiddi. 395 yillarda Rim imperiyasi o'z faoliyatini to'xtatdi. U g'arbiy va sharqiy davlatlarga bo'ysondi. IV—VII asrlarda Rim varvarlar tomonidan vayron va talon-taroj qilinadi.

Tayanch so'zler:

<i>Etruslar</i>	— eramizdan avvalgi birinchi ming yillikda Appenin yarimorolining shimoliy-g'arbida yashagan qadimgi qabiladir.
<i>Arka</i>	— yo'lakni qiyshiq chiziqli yopilishi.
<i>Kompozit orderi</i>	— murakkab order Rim imperiyasida paydo bo'lgan.
<i>Atrium</i>	— qadimgi rim uylaridagi zal markazi o'tasidagi ochiq joy. ustunlar bilan o'ralgan hovli.
<i>Toga</i>	— qadimgi rimliklarning kiyimi.
<i>Arxivolt</i>	— qiyshiq chiziqli tyaga. arkani ustidagi chiziq, yuzini chegaralovchi.

O'z-o'zini tekshirish uchun savollar:

1. Rim respublikasining arxitekturasini qanday rivojlangan?
2. Rimda qanday arxitektura qurilmalari paydo bo'ldi?
3. Rim respublikasida haykaltaroshlik qanday rivojlangan?
4. Imperiya davri arxitekturasini respublikanikidan nimasi bilan farq qiladi?
5. Fayum portretlari to'g'risida nimalarni bilasiz?

O'RTA ASRLAR SAN'ATI

O'na asrlar san'ati feodalizm davrida paydo bo'lib taraqqiy etgan. Feodalizm progressiv formatsiya hisoblangan. Madaniyat qadimiy dunyoga qaraganda keng ommani ichiga chuqur kirib borgan. O'na asrlarda ko'pgina maktablar paydo bo'ladi, ularning tradisiyalari shu kunda ham davom etmoqda! Bu vaqt san'atning davri edi. G'arbiy Yevropada o'rta asrlar san'ati hammaga taalluqli edi. Cherkov ommabop bo'lishga intilgan.

O'rta asrlarda antiqa davrga qaraganda san'aida yangicha qarashlar, tushunchalar paydo bo'ldi.

Rassomlar dindorlar uchun (cherkovlar) asarlar yaratma boshladilar. Xristian dindorlari yerdagi hamma narsa u dunyo hayotiga teng bo'la olmaydi deb hisoblaydilar. O'rta Sharqdagi misulmon dini haykal yoki odam rasmini chizishni ta'qiqladi.

O'na asrlarda Yevropa va Osiyo san'ati (qadimgi Rus, Xitoy, Hindiston) yuqori taraqqiyotga crishdi. Masalan, Xitoyda o'rta asrda haqiqiy gullah davri bo'ldi, rangiasvir janri — natyurmort, hayotiy janr, portret va manzaralar ishlash kuchaydi. Vizantiya chromlari, Yevropaning romantik va gotik arxitekturasi, arablarning maschitlari, Hindiston va Xitoydagagi chromlar o'rta asr san'atining klassik xazinasidir.

Vizantiya san'ati O'rta asrlar san'atining markazlardan biri bu Vizantiyadir. U 395 yilda Rim imperiyasi tarqalib ketgandan so'ng Sharqiy Rim imperiyasining asosida alohida davlat bo'lib qoladi.

U 1453 yilgacha mavjud bo'lgan.

Vizantiya san'ati o'rta asrlar badiiy madaniyatini rivojlanтирishda zarur pog'ona edi. Unda odamni yuqori saviyali

bo'lishga intilishi ko'rsatilgan. Vizantiya madaniyati va san'ati o'ziga xos bo'lib, feodalizm taraqqiyoti xususiyatlarini ko'rsatib bergen. Vizantiya markazlashgan davlat edi. Poytaxti — Konstantinopol bo'lib, uni greklar imperatori Konstantin qurdigan. Vizantiya antik madaniyat namunalarini asragan. Bu davlatga ko'pgina antik haykallar olib keligan. Bu yerda universitet tashkil etilib, unga hamma davlatlardan taniqli ilmiy ishlar kechirilgan. Vizantiya yozmalari dunyo uchun Gomer, Esxil, Sofokl asarlarini asrab qoldi. VIII asrgacha anitik xalq teatri rivojlandi.

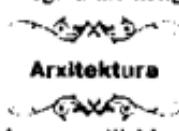
Vizantiyalik rassomlar xristian xudosi va avliyolar obrazini tasvirlaganlar. Vizantiya san'atining shakllanishiga ellistikli sharqiy provinsiyalari badiiy traditsiyalari katta ahamiyatga ega bo'ldi, Mesopotamiya, Suriya, Falastina, Misr, Antioxiya san'atlarining ham roli bo'lgan. Vizantiya san'atining eng yaxshi asarları Konstantinopol maktabiniqidir.

Vizantiya (V—VII asrlar)

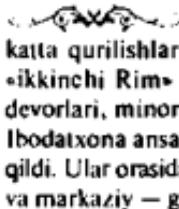
Vizantiya san'atining birinchi ko'tarilishi VI asrga to'g'ri keladi (527—565 yillarda). Imperator Yustinian I (527—565 yillarda) davrida gullab-yashnab ketdi. Bu davrda Vizantiya davlatchiligiga asos solindi.

Xalq qo'zg'olonlarini bostirish, forslar, vandallar va gotlar bilan olib borilgan g'alabalii unishlardan so'ng Vizantiya dunyodagi qudratini kuchaytirdi va shuning oqibatida uning chegaralari kengayib ketdi.

Arxitektura

Poytaxtg'a olimlar va rassomlar turli yerdan ko'chib kelardi. Boshqa xalqlarning san'at asarlarini olib kelinardi.

Yustinian I davrida Konstantinopolda katta qurilishlar bo'ldi. Vizantiya poytaxtini zamondoshlar «ikkinci Rim» deb atadilar. V asrda shahar keng mudofaa devorlari, minoralar, oltin darvozalar bilan mustahkamlandi. Ibodatxona ansainbillari va chromlar arxitekturada boshchilik qildi. Ular orasida Vizantiya uchun alohida xos bo'lgan bazilikli va markaziy — gumbazli chromlardir.

Ko'p odam sig'adigan katta binolarga muhtojlik bo'lgani uchun V—VI asrlarda yangi tur gumbazli bazalika ehromi dunyoga keldi. Markaziy gumbaz osti qismida cherkov xizmati olib borilgan. Biqin va yuqori galereyalari, markazdan ajratilgan. Kaita qurilishlardan biri Konstantinopoldagi Avliyo Sofiya ehromini dunyoning 7 mo'jizalaridan biri deb ataganlar. Ehrom qunivchilari arxitektorlar Trallı Amfimiy va Miletli Isidordir. Ehromning tashqari ko'tinishi juda kattadir. Markaziy nefni o'rta qismi ulkan gumbaz bilan yopilgan, (ehrom uzunligi 77 metr; gumbaz diametri 31,5 metrdan iborat) gumbaz karkasları 40 arkadan iborat. G'arb va sharqdan gumbazni ikkita yarim gumbaz ushlab, ular o'z navbatida gumbaz eksedraga tayanadi. Gumbaz dekoratsiyasida mozaika ishlatalig'an. Interer boylig'i va go'zalligini shamchiroq va shamlar yoritilganda kuchaytirgan. Avliyo Sofiya chrommini bezash uchun Kichik Osiyo, Gretsiya va Misrdan malaxit kolonnalari olib kelinadi. Avliyo Sofiya dunyoning eng noyob asaridir.

Rangtasvir

Vizantiyada devorni mozaika bilan bezash texnikasi kuchayadi. Mozaika ustalari rangli toshdan tashqari smaltani ham ishlatalardilar. Mozaikada bo'yollar xuddi qimmatbaho toshday yaltiraydi. Ravenna mozaikalarida (V asr) xristian synjetini uchratish mumkin (+Iso — doriy pastir+ Galliy Platsidiy maqbarasi).

Nikeyadagi Uspcniya cherkovi (VII asrda) Gretsiya-Turkiya urushida (1917—1922 yillarda) vayrona bo'ladi. Vizantiya bir necha viloyatlarga ajralib ketishi natijasida u kichik davlatga aylandi. Bosqinchi «varvar xalqlari», shu jumladan slovyanlar, Vizantiya etnik xalqlar tarkibiga o'zgarish kiritdi, ular badiiy ijodkorlikka tayanech tayyorladilar.

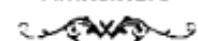

Vizantiya (IX asr boshi — XIII asr boshi)

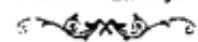
Vizantiyada era feudalizm paydo bo'lishi VII — IX asrlarga to'g'ri keladi. Xalq ibodatxonalarga va xudoni odam tusida tasvirlashga qarshi chiqadi. Bu mojaro yuz yil davom etadi. Imperator ham ikonachilar tomonida edi. Shu davrda kitobni bezash san'ati gullab rivojlandi.

Arxitektura

XII asrdan boshlab cherkov arxitekturasida o'zgarishlar ro'y berdi. Ular atrofi mudosaa devori va minoralar bilan o'rala boshlandi. Ibodatxona ansamblari odatda tog' yonbag'rlarida yoki qoyalar ustiga qurilgan. Ibodatxona hovliси o'rtasida ehrom Katalikon joylashgan. Imorat markazi gumbaz bilan yopilgan. Gumbaz baraban ustidan ko'tarilib turgan. Markazi gumbaz barabani atrosida tashqari aylanmalar guruhlashgan. Fidadagi (1020 yil) Xasios Lukas ibodatxonasi chorrahali — gumbazli chromni noyob asardir. Chorrahali — gumbazli chromlar Vizantiyadan tashqarida ham qurilgan. Lekin ularning hajmi katta bo'Imagan. Keyinchalik Vizantiya arxitekturasida katta o'zgarishlar bo'Imagan.

Rangtasvir

Ikonachilar va ikonaga qarshilarining o'zaro mojarosi tugagandan so'ng IX—X asrda cherkov rangtasviri rivojlana boshlaydi. Konstruksiya o'zgarishi bilan rangtasvir bukul hammayoqni — devorlar, gumbaz pasti, tayanchlar, gumbazning o'zini to'ldirib arxitektura bilan birlikda emotsional muhilni bunyod etadi. Gumbaz go'yo osmon bo'lib gavdalansa, Iso hammayoqni ushlab turuvchi (Pantokrator), uni to'rt tomonida asrovchi farishtalar chizilgan. Iso shiddatli va qat'iy tasvirlangan.

Vizantiyada asosiy stanokli rangtasvir — ikona yasash. U enkaustika va tempera texnikasida bajarilgan. Tugalmas unshlar (avval Bolgariya, keyin Turkiya — saljuqlar va normanlar) Vizantiya iqtisodiga zarar yetkazardi. Salb yurushlari imperiya taqqidri uchun halokatli bo'ldi, lekin bu boshqa xalqlarning madaniyat elementlarini o'rganishda va uni o'z vatanida ishlatishga yordam beradi.

Vizantiya (XIII asrning ikkinchi yarmi — XV asr boshi)

XII asrda o'zgarishlar ro'y berdi. Ular atrofi mudosaa devori va minoralar bilan o'rala boshlandi. Ibodatxona ansamblari odatda tog' yonbag'rlarida yoki qoyalar ustiga qurilgan. Ibodatxona hovliси o'rtasida ehrom Katalikon joylashgan. Imorat markazi gumbaz bilan yopilgan. Gumbaz baraban ustidan ko'tarilib turgan. Markazi gumbaz barabani atrosida tashqari aylanmalar guruhlashgan. Fidadagi (1020 yil) Xasios Lukas ibodatxonasi chorrahali — gumbazli chromni noyob asardir. Chorrahali — gumbazli chromlar Vizantiyadan tashqarida ham qurilgan. Lekin ularning hajmi katta bo'Imagan. Keyinchalik Vizantiya arxitekturasida katta o'zgarishlar bo'Imagan.

XII—XIV asrlarda poleologlar dinastiysi hukmronlik davrida Vizantiya san'ati o'zining gullashi yakunida edi.

Cherkov ta'limoti tanqid ostiga olindi, aniq fanlarga qiziqishlar paydo bo'ldi.

Rangtasvir Vizantiya san'atida rangtasvir mozaika va freskalarda aks ettiriladi. Konstantinopoldagi Xora (Kaxriz — Djami) ibodatxonasi bunga yorqin misoldir. Bu uslub poytaxti rangtasvir maktabi traditsiyalarining davomidir.

1453 yilda Vizantiyani Turkiyu bosib oladi, undan so'ng uning taqdiri batamom o'zgarib ketadi. Dunyo madaniyati tarixida Vizantianing ko'p asrli san'ati katta rol o'yADI. Aynan shu yerda yangi turdag'i monumental binolar yaratilgan edi. Vizantianing tarixiy xizmati shundaki, antik asr traditsiyalarini va madaniyatni yutuqlarini ommalashtirdi. Ko'pgina Vizantiya ustalari mamlakatdan cherga chiqib o'sha davlatlarda ishlab, ularga o'z san'atini o'rgatdilar. Vizantiya san'atiga italyan, bolgar, serb, gruzin, arman ustalari murojaat qilganlar. Keyinchalik ularning san'ati milliy badiiy maktablar barpo etishdu asos bo'lgan.

Tayassub so'zlar:

- Eksedra** — tarhdagi yarim aylana shaklidagi toksha.
- Ikonografiya** — ikona yaratish san'ati.
- Katakomblar** — yer osoki maqbaralar.
- Smalta** — mozaikada qo'llaniladigan ashyo.

O't-o'stai tekshirish uchun savollar:

1. Vizantiyuning tarixiy missiyasi nimadan ihorat?
2. Vizantiya qaysi imperator davrida gullab-yashnagan?
3. Vizantiya davridagi chromrlarning qaysi turi sizga ma'lum?
4. Vizantiya san'atiga qaysi xalqlarning ustalari murojaat qilganlar?
5. Vizantiya rangtasvirining asosiy xususiyati nimadan iborat?

O'ZBEKISTON SAN'ATI

O'zbekiston xalqi boshqa xalqlarga o'xshab ibtidoiy jamoa hamda feudal tuzumni boshidan kechirib o'tgan. Bu yerda san'at tarixi qadimgi tosh asrilardan boshlanadi. Bu davr san'atiga oid tarixiy yodgorliklar. afsuski, O'zbekiston territoriyasida juda ham kam saqlanib qolgan.

Toshqoya rangtasviri va sopol

Zarautsoyda qiziqarli tasvirlar topilgan. Bu yerda qoyaga solingen tasvirlarni bajarish texnikasi va uslubi har xildir.

Ularda, asosan, ov mavzulari tasvirlangan. Tasvirlar qizil bo'yoqda chizilgan. Qoyaning markazida chizilgan tasvirlar juda qiziqarli. Ularda ovchilar, ov qurollari, yoy, bolta, nayzalar tasvirlangan.

O'zbekiston territoriyasida toshga chizilgan rangtasviri naqshlari ko'p; Ilonsoy va Oqsoy Samarqand viloyatida, Suratsoy Farg'ona tog' tizmasida joylashgan ular o'ziga xos uslubda ishlangan.

Toshqoya tasviri yoshini aniqlash juda ham qiyindir. Toshqoya tasvirlarida tog' echkilari, arxalar, otlar, itlar tasvirlangan. Ov sahnalaridan ovchilarning qanday quroli borligini va hayvonni qanday quvishini ko'ramiz. Ularga itlar yordam beradi. Ovchilar hayvon terisini ustiga tashlab, niqoblanib olishgan.

Sopoldan idishlar yasash yangi tosh davming boshida paydo bo'lib, u jamiyatning madaniyatini ko'rsatgan. Sopol qadimgi san'at yodgorligidir. Sopolga ikki xil ishlov berilgan,

biri bo'yoqlangan, ikkinchisi oddiy, bo'yoqsiz. Sopolda hayvon va o'simliklarning turli shakllari ifodalangan.

**Dekorativ —
amally san'at**

Eramizdan avvalgi III—II ming yillardan bronza buyumlari bizlarga juda ham kam yetib kelgan. Rangli metalldan qilingan boltalarning shakli juda ham sodda. Metalldan badiiy, asosan, bezaklar ishlangan.

Rangli bronza qo'l uzuktari topilgan. Bularning bari qadimgi Auraxmat konlaridan topilgan. Toshga badiiy ishlov berilgan. Ko'pchilik buyumlar qadimgi dafn joyi Zamombobodan topilgan: taqinchoq, bisr, biryuzadan bo'yin taqinchog'i va boshqalar. Farg'ona viloyatining Sox qishlog'idan yodgorlik topilgan. Bu toshdan ishlangan topishmoqli predmet bo'lib, unda ikki ilonning bir-biriga chigillashib ketgani tasvirlangan.

Eramizdan avvalgi IV—II ming yillikda san'at uslubi ikki oqimni o'z ichiga oladi. Biri realizmga, ikkinchisi shartli tasvirga asoslangan.

**Eramizdan
avvalgi I ming
yillik davri san'ati**

Eramizdan avvalgi I ming yillikda davlatlar barpo bo'la boshlaydi. Ikki daryo orasidagi yerlarda yuqori madaniyat bo'Iganini Avesto asandan bilsa bo'ladi. Unda Baqtriya oltunga boy bo'Igan va sug'diyonaliklar dovyurak odamlar bo'Igan deb yozilgan. Yana skif qabilalari to'g'risida ham yozilgan, massagetlar qurol aslaha predmetlari: nayza, yoy, ot uchun tilla va kumushdan tayyorlangan yuganlar yasaganlar.

Tarixchi Geradot o'z asarlariда ko'chmanchi qabilalarning kuchini va ularning yengilmasligi to'g'risida aytilib o'tgan edi. Grek mualliflarining yozishicha, ehromlar, saroy va uylar afsonaviy mavzudagi tasvirlar bilan bezatilgan. Bu jihatdan Amudaryo xazinasi qiziqarlidir. San'at jihozlari yuqori badiiy saviyada ishlangan. Ularning ko'pi bronzadan quyilgan. Eron ustalari ta'siri Amudaryo xazinasi predmetlarida ko'rindi.

O'zbekiston antik san'atlari

Eramizdan avvalgi 331 yilda Aleksandr Makedonskiy qo'shirlari Axmoniy sultanati yerlariga bostirib keladi. Bir yildan so'ng qudratli, zolim sultanatning davlati tugaydi. Bu Aleksandr Makedonskiyga shon-shuhrat va katta boylik olib keladi.

Aleksandr Makedonskiy yurishlari tufayli O'rta Osiyoga ilk bor yutuqqa ega ellenistik va Rim badiiy madaniyatini kirib keldi. Antik badiiy madaniyatning eng yuqori gullah davri O'zbekistonda eramizdan avvalgi III asrga to'g'ri keladi.

Arxitektura

Mudofaa qurilmalar qurila boshlandi. O'rta Osiyoning tog'li rayonlarida ishg'ol qilib bo'lmaydigan qal'alar bor edi. Bu mudofaa qurilmalarining qurilish materiali xom g'ishi yoki paxsa edi. Arxeologlarning bergen dalillariga ko'ra, Axmoniyalar davrida eramizdan avvalgi 6–4 asrlarda O'rta Osiyo shaharlari shakli tartibsiz edi.

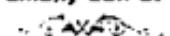
Aleksandr Makedonskiy va uning merosxo'rlari davrida shaharlar qurilishi gullab-yashnab ketdi. O'sha zanon sharoitida shaharlar provinsiya markazlari bo'lib, omma hayotida katta rol o'yndardi. Shaharlarda savdo rastalari, bozorlar, hunarmandlar kvartallari qurila boshlandi. Shaharlar atrofi devor va qal'a bilan aylantirib olindi. Bu devor tashqarisida bog'lar, qishloqlar bo'lgan. Erta antik davrdagi shaharlardan biri Djanbas qal'adir, u katta emas, uning maydoni 170×200 metrga teng edi. Markaziy to'g'ri yo'l shaharni teng ikkiga bo'lgan, uni ikki tomonida solingan imoratlar va ommaviy qurilmalar bor edi.

Xorazm shohlarining poytaxti Tuproqqa'l'a o'ziga xos ko'rinishga ega bo'lgan. Baquvvat minoralar devori kontroforsga aylanib ketgan. U yerda Xorazm shohining saroyi joylashgan. Erta antik davrdagi shaxsiy turar imoratlar to'rburchak asosida yaxshi planirov kali bo'lgan. Erta antik davning kompleks yodgorligi Xorazmdagi Qo'y qirilgan qal'adir. Yodgorlik original yumaloq planli bo'lgan. Silindr shaklidagi binoning diyematri 42 metr, devorlari qalinligi 3 metrnini tashkil etgan.

Butun kompleks qal'a devoni bilan aylantirib olingan, yana atrofi chuqur katta ariq qazilib, suv bilan to'ldirilgan.

**Tasviriy va
amally san'at**

Torakota

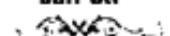

buyumlari ham e'llinizm usulda yasalgan. Bulami ko'pi Ermitajda saqlanadi. Ular yuqori mahorat bilan bajarilgan. Xolchayonda topilgan haykalchalar qiziqarlidir. Loyli haykalchaning ustti bo'yalgan. Asosan qizil, oq, qora, ko'k va zangori ranglar ishlataladi. Haykalchalar Xolchayon saroylarini bezab tungan. Haykal-taroshlikdan tashqari, saroylarni rangtasvir bezagan, alohida fragment qoldiqlari bizning kunimizga yetib kelgan, unda ornament, uzumgul, mevalar tasvirlangan. Xolchayon saroyidan topilgan yodgorliklarga qarab Baqtriyada I asrning boshida san'atni eng yuqori gullash davri bo'lganini ko'rish mumkin.

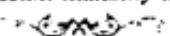
Monumental rangtasviga Tuproqqa'l'a naqshlari misol bo'la oladi. Rangtasvir quruq shuvoq ustidan berilgan. Asosun mineral ho'yoglar maydalaniib, tabiiy o'simlik suviga qo'shilib ishlatalgan. Bu usul asekkko nomi bilan ataladi. Naqsh suyjetlar o'ziga xos har xildir.

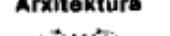
**V-X asrlar
san'ati**

VI asr boshida estalitlarning siyosiy hukmronligi Markaziy Osiyodan Erongacha va Janubiy Qozog'istondan Shimoliy Hindistongacha o'matilgan edi. Ularning madaniyati O'rta Osiyo xalqlari madaniyati rivojlanishida katta rol o'ynaydi. VI asrning 60-yillardida ko'chmanchi turklar estalitlar hukmronligini ag'darib tashlaydi. Lekin mahalliy madaniyat o'z rivojini davom ettiradi.

Arxitektura

Greklar O'rta Osiyoga kirib kelganda bu yerda tasviriy san'atning yuqori traditsiyalari bor cdi. Unga Amudaryo xozinasi misol bo'la oladi.

buyumlari ham e'llinizm usulda yasalgan. Bulami ko'pi Ermitajda saqlanadi. Ular yuqori mahorat bilan bajarilgan.

Xolchayonda topilgan haykalchalar qiziqarlidir. Loyli haykalchaning ustti bo'yalgan. Asosan qizil, oq, qora, ko'k va zangori ranglar ishlataladi. Haykalchalar Xolchayon saroylarini bezab tungan. Haykal-taroshlikdan tashqari, saroylarni rangtasvir bezagan, alohida fragment qoldiqlari bizning kunimizga yetib kelgan, unda ornament, uzumgul, mevalar tasvirlangan. Xolchayon saroyidan topilgan yodgorliklarga qarab Baqtriyada I asrning boshida san'atni eng yuqori gullash davri bo'lganini ko'rish mumkin.

Monumental rangtasviga Tuproqqa'l'a naqshlari misol bo'la oladi. Rangtasvir quruq shuvoq ustidan berilgan. Asosun mineral ho'yoglar maydalaniib, tabiiy o'simlik suviga qo'shilib ishlatalgan. Bu usul asekkko nomi bilan ataladi. Naqsh suyjetlar o'ziga xos har xildir.

VI asr boshida estalitlarning siyosiy hukmronligi Markaziy Osiyodan Erongacha va Janubiy Qozog'istondan Shimoliy Hindistongacha o'matilgan edi. Ularning madaniyati O'rta Osiyo xalqlari madaniyati rivojlanishida katta rol o'ynaydi. VI asrning 60-yillardida ko'chmanchi turklar estalitlar hukmronligini ag'darib tashlaydi. Lekin mahalliy madaniyat o'z rivojini davom ettiradi.

V—VIII asrlarda shaharlar strukturasi bir xil turli emasdi. Uning tarkibiga sitadel, shahar himoya markizi va rabotlar kirgan. Bu davrning tipik sug'diy shahari

Varaxshadir. U arxeologiya qazilma-qidiruvlar vaqtida topilgan. Shahar atrofi mudofaa devor bilan o'talib, atrofiga chuqur katta ariq qazilgan. Binolarni qurish uchun paxsadan foydalanilgan. Hovli yuzini bezashda pishirilgan g'ishi plitalidan foydalanilgan.

IX—X asrlarda gumbaz va sfera sistemalari qo'llana boshlandi. Figurali plitalardan tashqari, pishirilgan g'ishi ham ishlatala boshlandi, gumbaz sistemasida juda ham qulay bo'ldi.

Buxoroda qal'a va minoralar shahar arxitekturasida bo'lib, lekin endi ular bosh rolni bajarmasdi. Endi shahar qal'a emasdi.

Samarcand ham go'zal shaharlardan biri bo'lgan. Saroy qurilishlari bilan birga maqbaralar ham qurilgan. Somoniylar maqbarasi o'z davridan qolgan eng qimmatli qurilmadir. U sodda va go'zal. Maqbara katta emas (10×10 metr), lekin u arxitektura g'oyasi bo'yicha oliy darajada hisoblanadi.

Tasvirly va smally san'at

Eng ko'p monumental-dekorativ asarlar VI—VIII asr haykaltaroshligida Varaxshadan topilgan. Saroy arxitekturasida ganchdan ishlov berish yo'lga qo'yilgan. Ularda afsонaviy personajlar, turli xil ornamentiqlar, ov sahnalari tasvirlangan. Haykallar alohida qo'yilmagan, ular faqat barelef va gorchefda ifodalangan, xolos.

V—X asrlar O'rta Osiyo monumental devoriy ranglasviri bizlarga bir necha arxitektura komplekslarda yetib kelgan. Ulardan faqai Bolaliklepa va Varaxsha O'zbekiston chegarasida joylashgan. Bolaliktepaning rangtasvir mavzusida ziyorat sahnasi tasvirlangan. Kvadrai zalning to'rtta devori naqsh bilan to'ldirilgan. Naqshni balandligi ikki metrdan ortiqroq. Panoramadan foydalanish janqli ranglasvirda ilgari qo'llanilmagan. Ushbu devoriy rangtasvir badiiy va g'oyaviy jihatdan juda ham qiziqarlidir.

Varaxshaning qizil zali ranglasvirda qahramonning jasorati ifodalangan. Ov sahnalaridan tashqari, Varaxsha saroyi zallarida saroy hayoti, jang sahnalari, dam olish va tomosha sahnalari ifodalangan.

VIII—X asrlardagi arxitektura yodgorlik haykallari bizlarga kam yetib kelgan va uning rivojlanishini tekshirib xulosa chiqarish qiyindir.

IX—X asrlarda Buxoro karvonsaroylarida devoriy naqshlar Somoniylar davrida bor edi, deb tarixiy yozuvlar dalolat beradi. Balkim, u zamonda devoriy rangtasvir kitob miniaturasining rivojlanishiga yordam bergan deb faraz qilish mumkin.

V—X asrlarda O'zbekiston monumental rangtasviri o'zining ma'lum taraqqiyotiga erishadi. V—X asrlar haykal taroshligi hamda rangtasviri, arxitektura va dekorativ-amaliy san'atni bir-biriga yaqinlashtiradi. Xo'jalik anjomlari san'ati, badiiy gzmollar, kiyimlar, zargarlik bezaklari — ularning bari kundalik hayot va talablariga bog'liq bo'lgan.

V—X asrlarda metalldan yasalgan buyumlar dunyoda tanqli bo'lib qoladi. Buyumlar tilla, kumush va bronzedan yasalgan. Ajoyib asarlardan biri Anikov tovog'idir. U Ermitajda saqlanadi. Unda qal'ani ishg'ol qilinishi tasvirlangan. «So'g'diy otchopari» tovog'ida janrlı daqqa; yoychi sher bilan kurashayotgan bir paytda, yovvoyi cho'chqa ular oldidan qochib ketayotgani tasvirlangan.

Gliptikasan'ati butun Sharqdama'lum edi. Ular asosan muhrli edi. Lekin unda rasm shartli sxematik tasvirlangan. Terrakota haykalchalari juda ham qiziqarlidir.

X asrning oxirida O'na Osiyo san'atida yangi uslub paydo bo'jadi. Bu — me'morchilik va amaliy san'atda (balkim miniatyrada ham) o'z aksini topadi. Bu uslub o'zining taraqqiyotini kelgusi davrlarda davom ettiradi.

Tayanch so'zlar:

O'rta Osiyo skiflari — cramizdan avvalgi asrlarda darslit viloyatlarda yashagan qabilalar.

Forpost — mudofaa qal'asi.

Fortifikatsiyali devor — mudofaa devori.

Kontrofors — asosiy arxitektura konstruksiyasini ushlab turadigan ustun.

Torevtika — metallni qo'lda ishlash.

Panet — kajta hajmdagi tekis yuzli quritish konstruksiyasi.

Gliptika — qimmatbaho toshlami qayta ishlash.

Terrakota — sopol buyumlar.

O'z-o'sini tekshirish uchun savolilar:

O'zbekiston tosh qoyalaridagi rangtasvir to'g'risida nimalar bilasiz?

Qadimgi sopollarning qaysi turlarini bilasiz va ular bir-biridan nimasi bilan farq qiladi?

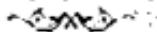
Esha O'niga ashlarda antik shaharlar qanday rivojlangan?

YAQIN SHARQ SAN'ATI

Arabiston yarim orolida joylashgan ko'chmanchi qabilalar madaniyati qadimdan ma'lum bo'lgan. Yaman davlatida qishloq xo'jaligi boshqa arab davlatlariga qaraganda ancha taraqqiy topgan edi. Bu yerdan karvon yo'llar Misr, Old Osiyo, Hindiston davlatlari bilan savdo qilish uchun o'tardi. Arxitektura va san'ati to'la-to'kis o'r ganilmagan.

VII asrda arablar Palestina, Suriya, Mesopotamiya, Misr va Eron davlatlarini bosib oladi. VII asrning boshida arablar ittiyoriga Petrenya yarim oroli, Shimoliy Afrika, O'rta Osiyo, Kavkaz o'tg'an edi. Shunday qilib, halifat davlati paydo bo'lib, u Rim imperiyasidan ham ancha katta bo'lgan edi. Lekin halifat siyosiy birlashma masalasida ancha zaif bo'lgani uchun VIII asrning oxiriga borib, mayda davlatlarga bo'linib ketadi. Lekin, bu bilan ushbu davlatlar iqtisodiy va madaniy ruskunlikka tushdi, deb aytilish noto'g'ri bo'ladi.

O'sha davrga binoan islam qonunida tirik joning rasmini tasvirlash man etilgan. Kitoblar faqat ornamentlar bilan bezalgan. Lekin musulmon dunyosi san'atida go'zal obrazlar ham yaratilgan. Badiiy hunarmandchilik va miniatyira san'atida yuqori bosqichlarga crishildi.

Arxitektura

Xalifatning tashkil bo'lishi bilan maschit va madrasalar qurilishi boshlanib ketdi. Xalifat poytaxti Damashq (Suriya), keyinchalik Bog'dod (Iraq), XIII asrda Qohira (Misr) shaharlari bo'ldi. Bu yerda yangi turdag'i monumental maschitlar, minoralar, madrasa, ust

yopilgan bozorlar, karvonsaroylar, saroylar, mudosaa binolari, devor, darvoza qurilgan edi. Har xil shaklli: taqa-simon, yoysimon arkalar buniyod etildi.

VII asrda ustunli arab maschitlari qurildi. Uni o'tasida to'rt burchaklı hovli bo'lib, uning atrofida arkalar joylashgan. Mchrob namozxona ichida joylashgan bo'lib, u Makkaga qaratilgan edi. Etra arab me'morchiligiga Damashqdag'i Omeyyad maschiti kiradi. Uni qaytadan, katta xristian bazilikasini buzib qurishgan. Juda baland va katta zalga korinif ustunlari qo'yilgan edi. Qohiradagi Ibn Tulun maschiti juda qiziqarlidir. Maschitdagi tayanch oddiy ustunlar emas, balki to'rt burchaklı ustunlar — pilonlar va uning ustidan arkalar tashalgan. Arkada ochiq hovlining juda katta joyini egallagan (90 m x 92 m). Monumental namoz zali besh nefdan iboratdir. Maschitning ichi o'zining soddaligi va qat'iyligi bilan ajraladi. Bu yerdagi boy bezaklarga joy yo'q. Iken dekorativ formalari juda ham go'zaldir. Misol uchun, asalarining in tuzilishini eslatadigan stalaktitdan yasalgan dekorlar. Chirolyi staloktitlar ustunlarning kapitellarida ishlatalgan. Ularni ustidan zar yurg'izib, rang-barang yorqin bo'yoqlar berilgan, ular juda ham chirolyi bo'lib ko'rinishdi.

Katta binolarning ichki devorlarini ornament bezash bosh o'rinni egallagan. Rassom devor tekisligini murakkab ornament — arabiska bilan to'ldirib chiqargan. Bu chiziqli naqshda o'simliklar ohangi va geometriyali ornament qo'llangan. Qur'onдан olingan ayrim so'zlar ornament o'tasida dekor qilib yozilgan. Husnixat o'ta asr Sharqida eng katta san'at hisoblangan.

Amally san'at

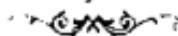

Amaliy san'at asardarida ornamentidan keng foydalanilgan. Sopoldan yasalgan buyumlar mostro bilan naqshlangan. qimmatbaho gazmollar, nozik muslindan tortib, oltin ip bilan tikilgan og'ir par-chalargucha. Metalldan yasalgan buyumlar ustı ham chirolyi ornamentlar bilan qoplangan, noziklik bilan ishlangan badiiy shishalar shuhrat qozongan.

**Shimolliy Afrika
va Mavritan Ispaniya
(VIII—XV asrlar)**

VII—VIII asrlarda Shimolliy Afrika (Tunis, Marokko, Jazoir) va Janubiy Ispaniya davlatlari xalifat tarkibiga qo'shiladi va shu davlatlarning madaniyati Mavritaniya san'ati deb ataldi.

Kordova sultanati kuchli davlatlardan bo'lgan. Bu davrda madaniyat va san'at gullagan payt edi.

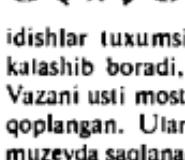

Arxitektura

Kordova xalifatining poytaxti bo'lgan davrlarda yuzga yaqin maschitlar, kutubxonalar quriladi va o'quv yurtlari tashkil etiladi. Katta ko'priklar, toshli ko'chalar, quruq havoni namlab turadigan favvoralar quriladi. Saroyni ko'm-ko'k bog'lar o'rab olgan. Poytaxtdagi maschit butun dunyoga tanqli bo'lib, u Kordova 785 yilda qurila boshlangan va X asrda batamom qurilib bo'lingan. Maschit plani to'rti burchakli bo'lib (180x130 m), ochiq hovliga kam joy ajratilgan. Qolgan bo'shilqni juda katta zal egallaydi, unda 800 ta ustun bor. Bu yerda 19 ta nef mavjud. Ustunlar har xil rangdagi marmar, yashma porfiradan bajarilgan. Arka qizil va qora toshlardan yasalgan.

XI asrning oxirida ispanlar arablarni janubga qarab siqib chiqaradi, lekin 1492 yilgacha Granada emirati saqlanib keladi. Granadaning bosh arxitektura ansamblı Alxamra saroyi edi. Saroy balandlikka qurilgan. U mudosaa qizil devorlar bilan o'rалган (arabchada qizil — «al — hamra»). Saroy boy intererlar bilan bezalgan. Asosiy xonalar ikki katta hovli atrofiga qurilgan, birinchi hovli Mirtov, ikkinchisi Arslonlidir. Alxamra saroy planirovksi mustaqildir. Staloktililar juda katta ari iniday pastiga qarab osilib turadi; devor, arka va kamizlar murakkab ornamentlar bilan bezatilgan. Ular qizil, ko'k ranglar, tilla ranglar bilan moslashgan. Intererlarni bezashda har xil rangli marmar va toshlar, mozaika va sopolli lyustra buyumi ishlatalgan. Saroy arxitekturasiga bog'lar ham qo'shilgan. Favvoralardan suvlari otilib chiqqan. Bu saroy dunyoning 7 mo'jizasidan biri hisoblangan.

Amally san'at

XIV asming ikkinchi yarmida Malo-gada yasalgan alxamr vazalari dunyoga mashhur bo'ldi. Ular Alxamra saroyini bezash uchun yasalgan. Bu katta og'it idishlar tuxumsimon shaklda, pasiki tomonidan ingich-kalashib boradi, uni ushlagichi qush qanotiga o'xshaydi. Vazani ustı mostroli ornamenti bilan gorizontal friza turida qoplangan. Ular hisobiga Fortuna vazasi kiradi, bu vaza muzeyeدا saqlanadi.

XV asrda Valensiya fayans buyumlari katta shuhrat qozongan, ular to'q ko'k va tilla rang bilan bo'yalgan.

Vizantiya davlati qatorida arab davlatlari ham qadimgi sivilizatsiyaning o'chog'i bo'ldi. Ular qadimgi madaniyat va antik san'ati merosxo'rlaridir. Bu esa o'z navbatida ko'p davlatlar madaniyatiga ta'sir qilgan, shu jumladan g'arbiy Yevropaga ham.

Tayanch so'zlar:

<i>Minora</i>	— arabchadan «minor» shamchiroy demakdir.
<i>Mavrlar</i>	— grekchadan «gora». Afrikaning shimoliy g'arbida Mavritaniya mamlakatidir. 711 yilda arab-berber qo'shinlari Perency yarimoroliga bostirish kiradi. Ispanlar Shimoliy Afrikadan kelganlarni «mavr» deb atashgan.
<i>Stataktivlar</i>	— ustun kamizlarini to'ldirish uchun bir tekisda biri-birini utsiga teriladi.
<i>Mostr</i>	— maxsus bo'yngli yig'ilma. ikkinchi inarta kuydirish natijasida tillarang har xil tuslanishida paydo bo'ladi, xuddi metallga o'xshab.

O'z-o'tini tekshirish uchun savollar:

1. Arab san'atining shakllanishida qanday tarixiy sharoitlar ta'sir ko'nardi?
2. Shimoliy Afrika va Mavritan Ispaniyada san'at qanday rivojlandi?

QADIMGI HINDISTON SAN'ATI

Hindiston san'ati qadimiy tarixga ega. Janubda (taxminan Madras chizig'ida) va Dekanda sopol va toshdan yasalgan bezaklar topilgan. Ko'pgina megalitik qurilmalar neolit davrining oxirida qurilgan. Ular Godovari daryosini janubida topilgan. Tosh qoyalariiga chizilgan va o'yilgan rasmlar qiziqarlidir. Ularning ko'pi janubda topilib, yuqori polcolit davriga oiddir. Singapur qishlog'iga yaqin joyda 1910 yilda tosh qoyalarga chizilgan rangtasvir yodgorliklar ochilgan. Unda odamlar, ov salhnalari tasvirlangan. Singapur san'atida odam obrazi katta joy egallaydi. Hindistonda g'or rangtasviri yo'q, negaki butun rangtasvir g'or ichida emas balki tosh qoyalarning yon bag'riga yoki tekis joylarga solingan. Ko'pdan-ko'p qadimgi rasmlar Mirzapur. Kaymur tog'lari qoyalidan topilgan.

Bo'yash uchun qizil yoki kuydirilgan oxra, temirning qizil oksidi moddalarini ishlataligan, ular tabiatda sof holda uchraydi.

Eramizdan avvalgi III—II min yillikdagisi san'at. Hindiston madaniyat tarixida yangi yorqin sahifasi Ind vodiysini sivilizatsiyasida ko'rinnadi. Yigirmanchi asrning yigirmanchi yillarda Moxendjo-Daro («o'liklar balandligi») va Xarappada (Pandjob) arxeologik qazilmalar olib borildi. Bu erda topilgan madaniyatni xarapp nomi bilan ataldi.

Arxitektura

Moxendjo-Daro arxitekturasi oddiy, mitsional, mustahkam. Bu shaharda katta jamaoa uch qavatlari binolar mavjud bo'lib, ular kuydirilgan g'ishtdan terilgan. Shahar to'g'ri planirovkalidir. Badavlat odam-

larning uylari ko'p xonali bo'lib, suv va kanalizatsiya bilan jihozlangan. Tom yog'och bilan yopilgan. Ularga kirish uchun yon tomonidagi kichik tor ko'chalardan foydalilanigan. Ommabop qurilmalarga katta ko'chadan kirligani. Ikkinci qavatga chiqish uchun ichki ochiq hovlidan zinapoya qurilgan. Vayrona bo'lib yotgan shaharning g'ishtlaridan (ularning yoshi ikki ming yildir) keyinchalik budda chromlari qurilgan edi.

Hindlarning liyakkallarida qadimgi ijodkorlarning ichki dunyosi ko'rindi.

Haykaltaroshlik

Odamlar, hayvonlar to'g'ri va hayotiy tasvirlangan. Bronzadan yasalgan buqa figurasi Moxendjo-Darodan topilgan bo'lib, u go'yo tirikday tuyuladi. Xarappadan erkak odamning qizil ohakdan yasalgan haykalchasi topilgan. Uni juda katta usta yasaganligidan dalolat beradi. Muhrilar steatii, fil suyagi va loydan tayyorlangan. Ba'zi muhrlarda butun komposit-siyalar ifodalangan.

Birinchi ming yillik oldidan hindlarning Ramayana va Maxabporata kabi mashhur eposlari paydo bo'ladi. Bu eposda qurilishlar, hunarmandlar va arxitektura, Gang vodiysining podsholik poytaxti to'g'risida birinchi ma'lumotlar berilgan.

Bu davrda sinfiy jamiyat paydo bo'ladi. Shu vaqlarda •varna• toifa mavjud bo'lган. Birinchi toifaga braxmanlar — (koxiinlar) va oxirgisi — shezdralar kirkant. Vedada cslatib o'tilgan xudolar, tabiat kuchi va mo'jizalarni yaratadilar (Agni — olov xudosi; Indra — urush xodosi).

Eramizdan avvalgi I ming yillikda g'ishidan mchrobga o'xshatib, binolat qurila boshlangan. Vedadan ma'lumki,

Arxitektura

o'lqanlar mozoriga haykal qo'yilgan.

Ganga vodiysining mahalliy qurilmalari bambukdan qurilib, tomi sferali bo'lган. Shuningdek, xom g'ishtdan yoki paxsadan qurilgan binolar ham bor edi. Keyinchalik, g'o'la va taxtadan dumaloqsimon, planida to'g'ri burchakli bochkaga o'xshash tomi bilan qurila boshlandi. Bu shakllar ko'p vaqt davomida ishlatalilib, veda davridan keyin ham kelajak arxitekturasiga katta ta'sir qiladi.

Shu davrda haykaltaroshlik va rangtasvir asarlar ko'p ishlangan, lekin haligacha kam o'rganilgan.

Mauri podsholigi davrda (eramizdan avvali IV-II asrlar) Hindistonda qulchilik rivojlandi. Bu ularning madaniyatiga, hunarmandchilikka san'atga o'z ta'sirini ko'rsatdi. Qishloq xo'jaligi va hunarmandchilik Mauri davrda yuqori damjada rivojlandi.

Aleksandr Makedonskiy Hindistonning bir qism yerlarini bosib olgan bo'lsa ham, hindlarning san'atiga ta'sir qilmadi. Shox Ashok davrda san'at yashnab ketdi. U marmar toshga qiziqib, shu materialdan kalonnalar yasab yog'och ustunlar o'miga qo'yishni amalga oshirdi. Shuning uchun ham Eron va Midiyadan taniqli ustalarni chaqitirdi. Oqibatda juda ko'p buddha ehromlari qurildi. Lekin bizning zamonimizga juda ozi yetib kelgan. Bunga g'or ehromlari va Sanchidagi stupa ham kiradi. Sanchidagi stupa eramizdan avvalgi 250 yilda pishgan g'ishtidan terilgin va qizil qum sluroq bilan suvalgan.

Stupa tashqaridan yanm yumaloq bo'lib, baraban ustiga qurilgan. Atnofi devor bilan yopilgan. Stupa balandligi — 6.5 metr, poydevor diametri — 36,6 metrdan iboratdir. Ichidagi yarim oy sifrasini reliktor kamerasi bor, ustida diskali o'q-zontlari bilan belgili ahamiyatga ega.

 Stambxa — monolit ustunlar, hayvon figurasi bilan yakunlangan. Stambxaning balandligi 15 metrn tashkil etgan. U yozuvlar bilan qoplangan, unda bud-dizmning iloxiy prinsiplari tashviqot qilingan. Sarnaxadagi stambxa lotos guliga o'xshab, to'rtta yarim figurali arslonlar bilan bezalgan. Sarnatxadagi kapitel Hindistonning davlat gerbida ham aks ettirilgan.

 Uehinchini tur, bu iloxiy buddizm yodgorliklardan tosh qoyalar ehromi. Afsonaga ko'ra Buddha darveshona hayot kechingan. Uning vafotidan keyin uning shogirdlari tog'li joylarda ibodatxonalar qura boshlaganlar. G'orni bir qismi ibodatxona — chaytya, boshqa qismi esa xujra-vixaradir. Adjanta g'or kompleksi eng

yaxshi asralib qolgan. Unda 29 ta g'or bor, ulardan beshtasi chaytya, yigirma to'rttasi esa xujra ustun kapitelari va chaytya tarzi haykallar bilan qoplangan. G'orni ichidagi naqshlar go'zal. Adjanta kompleksi juda uzoq muddat ichida qurilgan. Uni bezash davri Guptlar dinastiyasiga (320—535 yillar) to'g'ri keladi, shu davrda Shimol bilan markaziy Hindistonning ayrim qismi birlashtirilgan.

Guptlar davrida Hindiston madaniyati gullab-yashnadi va yuqori taraqqiyotga ega bo'ldi. Shu yillar arxitektura, rangtasvir, ilm-fan, adabiyot, dramaturgiya taraqqiy etdi. Shu vaqtida «Sakuntala» nomli ajib drama tug'iladi, uning muallifi Kalidasadir.

Haykaltaroshlik

Qadimgi hind haykallari ichida Shiva haykali alohida o'r'in egallaydi. U qadimgi davming eng yaxshi asari bo'lmasdan, balki Hindistonning butun tarixining eng go'zal san'ati namunasidir. Shivaning yoshligi tasvirlangan bo'lib, hamma detallari puxta o'chab yasalgan.

Kushonlar davrida, yangi erani boshlanishi oldida hindlarni san'atida asosiy tarmoq paydo bo'ladi. Uni shartli nomi Gaidxar (Gaidxar viloyati) haykallari go'zal, plastikli, nozikligi bilan boshqalardan ajralib turadi.

Guptlar davri (IV—VII asrlar)

Uzoq asrlar davomida Hindistonda Guptlar dinastiyasi hukmronlik qitadi. Guptlar davrida madaniyat yuqori rivojga ko'tariladi va gullab-yashnaydi. Shu bilan birga hunarmandchilik, dehqonchilik, savdo rivoj topadi. Hindistonning boshqa davlatlar bilan madaniy aloqalari yo'lga qo'yiladi. Fan, adabiyot, falsafa o'rganila boshlandi, lekin matematika — eng rivojlangan fanlardan biri edi. Guptlar davrida braxmanizm tug'ilma boshladi va uning yangi formasi induizm bo'ldi.

Arxitektura va haykaltaroshlik

Guptlarning me'morchiligi haqida toshdan qurilgan va bizning zamomimizga yetib kelgan ibodatxonalarga qarab baho beramiz. Ular qadimgi zamonda juda ham go'zal bo'lgan.

Toshdan yasalgan kichik ibodatxonalarining arxitekturasiga ideal proporsiyali va «plastikli» shakllari xarakterlidir. Ayxoldagi Durgi ibodatxonaning oxiri yumaloqsimon bo'lib, uning ustiga baland bo'limgan piramidal minora joylashtirilgan. Ichi ikki qator kalonnalar bilan uch nefga bo'linadi. Markaziy nefni tomi ikki yon nefga qaraganda balanddir. Galereya kalonnalari oddiy, lekin ichki devori haykallar bilan bezalgan. Diogarxedagi ibodatxona (500—600 yillar) juda ham chiroyli bezalgan. To'n burchak postamentda to'rtta zinali balandlikda xuddi shamxona qurilgan, unga to'rt tomonidan portik tutashadi. Piramidal minora shamchiroqxona ustidan 12,2 metrga ko'tarilgan.

Budda obrazi Hindistonda juda ko'p yaratilgan. Sultongandjadagi misdan yasalgan budda haykali unga misol bo'ladi. Uni balandligi 2,29 metr, og'irligi bir tonnaga yaqin. Budda haykallari har xil materiallardan ishlangan.

Guptilar davridan ko'p haykal asarları yetib keldi. Relel va haykallar V—VII asrlarda yaratilgan. ular go'zal va vazmin qiyofalarda aks ettilrilgan.

Rangtasvir Guptilar davrida eng yuksak san'at turlaridan biri doimiy rangtasvir bo'lgan. U Djogimar, Kxandagiri va Adjanta g'orlarida asrilib, bizlarning zamonamizga yetib keldi. Adjanta g'orining rangtasviri o'sha davr rassomlarining qudratini ko'rsatadi. Chayulukya hukmronlik qilgan vaqtida devorga qushlar rasmilari chizilgan, hayotda sodir bo'lgan voqealar tasvirlangan. Adjantadagi ibodatxonaning devor va shiplarini naqshlari freskali emas, balki ular xom suvoq ustidan chizilgan. Mineral bo'yoqlar ishlataligan. G'orlarning ichi qorong'i bo'lgani uchun ular metalldan redolektorlar ishlataligan. Adjanta g'orlarining devor, ship hamda kalonnalari naqshlangan. Naqshlar ko'p figurali bo'lib, ularni mazmuni murakkab. Hammadan ko'p to'q sariq, jigarrang, oq, qizil, zangori, ko'k, sariq ranglardan foydalananilgan. Odamlarning holati, imo-ishoralari, harakatlari a'llo darajada ifodalangan, yuz chiziqlari go'zal. Dekorativ ornamenti ko'proq ship naqshida ishlataligan, boshqajoyda

ligularlar va sahmalarda djatakadan va Gautama Buddha hayotidan lavhalar ishlangan. Doston va afsonalar, odamlar va hayvonlar, zangori osmon hammasi bir-biriga yaqin. Qalin o'simlik o'rtasida hayvonlar, ilohiy odamlar va ashulachi qizlar va raqqosalarning hayoti jonli tasvirlangan.

Qadimgi hindlar tasavvurida odam va tabiat yagonadir. Radja Maxadjanaki shahar darvozasidan chiqib ketish jarayoni chiroli tasvirlangan. Oldinda raqqosalar, askarlar, Radjaning o'zi fil ustida. Sahnada Buddanining tug'ilishi, saroy ichidagi hayotni ko'ramiz. Naqshda saroy ahli, asosan, ayollardan iborat. Ayollardan biri kalonnaga suyanib, bir oyog'ini tizzadan egib turibdi. Bu ayol Buddha onasi Mahamaydir. Uni turish holai va ligurasi Adjanta san'atiga xosdir. Adjanta g'orlarining naqshi Guptlar davrida gullab-yashnagan. Adjanta rangiasvir maktabi ta'siri juda katta bo'lib, faqt Hindistonda emas, balki boshqa qo'shni davlatlarga ham tarqalgan. Adjanta rangiasvir muktabining milliy merozi va hind xalqining iftixoridir.

Guptlar dinastiysi hukmronligi qulash arafasida (V asrni oxiri va VI asrni boshi) feodallar o'tasida munosabatlar keskinlashadi. Braxmanizm kulti buddizmni siqib chiqaradi. Hindiston kichik feodal davlatlarga parchalanib ketadi.

Arxitektura VII—VIII asrlarda Hindiston arxitekturasi o'ziga xos ko'rinish oladi. Shu asrlarda qurilgan ehromlar bizlarning zamonimizgacha yetib keldi. Ular Vishnu va Shiva xudolariga bag'ishlangan. Shu davrda toshqoyalarda ibodatxonalar qurilishi davom ettililib. ularning ichi haykal va releslar bilan bezatilgan. Elefanta orolidagi Shiva ibodatxonasi va Elurdagi Qaylasanatxa ibodatxonalar aynan shunaqadir. Tandjardagi ibodatxona ancha qiziqarlidir. Bu ulkan kompleks bo'lib, juda katta galereyalari bor. Ustunlar bareleflar bilan bezalgan.

Ibodatxonalar bir necha xonalardan iborat bo'lib, ularning balandligi 35—50 metr. Bunday balandlik shamxonalar ustidan qurilgan minora hisobidan chiqib keladi. Mangaradja ibodatxonasi shunga misol bo'la oladi. Uning balandligi 55

metrdan iborat bo'lib, formasi qovunni eslatadi. Ibodatxonaning plani cho'zilgan to'g'ri burchakdir.

Haykaltaroshlik

VIII asrdan boshlab buddizm o'rninga pimuti kulti keladi. Haykaltaroshlar ilgariday doston va eposlardan sahnalarini tasvirlaganlar. VII—XIII asrlarda Shimol va Markaziy Hindistonda haykallar ko'p yaratilgan. Elefant orolidagi ibodatxonaning go'zal refezlari va haykallari bizlarning zamonamizgacha yctib kelgan. Ibodatxonaning bosh noyob asari — goreleflı uch qiyosali Shiva byustidir. Uning balandligi 5 metrdan iborat. Shiva boshlari uch tomonga qaragan bo'lib, uch xil faoliyatni anglatadi. Bu: osoyishilik, vayronlik, bunyodkorlik paytlandir. Ibodatxonada Shiva bilan rafiqasi Parvati tasviri ham bor. Uning raqsdagisi ifodasi doimiylik harakati, yuksak maqsud ramzidir.

X—XII asrlarda Markaziy Hindiston ibodatxonalarida eng atoqli va go'zal haykallar yaratish davri bo'ldi. Ko'pchilik pokko haykallari ibodatxona devorlarini bezab turadi va ular xudolar hayoti to'g'risidagi dostondir.

XVI—XVII ASRLARDAGI HINDISTON SAN'ATI

Arxitektura

Hindistonga islom dini kirib kelishi natijasida arxitekturada yangi turli qurilmalar paydo bo'la boshladi. Jumladan, maschitlar, saroylar, maqbaralar, madrasalar qurila boshlandi. Hind me'mor-chiligidagi yangilik, bu pishgan g'ishtni rastvor bilan terish oqibatida yangi konstruksiyalar barpo etishga imkon berdi. Bu arkalar va gumbazlardir. Quriltshga minorai hamda ayvon qo'shildi, stalaktit materiali ishlatala bolandi, ko'p joyda ornament ishlatildi, haykallar o'miga ornament ishlatildi.

Arxitektura qat'iy, ratsional xarakterga ega bo'ldi.

Shimoliy va Markaziy Hindiston arxitekturasi monumentalligi bilan farq qiladi. Portal — gumbaz kompozitsiyasi

va har xil shakllar keng qo'llanildi. O'sha zamonning eng taniqli asarlaridan biri maschit Qutub Ad-dinadir. U Vishnu ibodatxonasini qaytadan ishlov berib yaratilgan. Balandligi yetimish ikki metrli Qutub-minor 1231 yilda qurilgan. U besh qavallti minoradan iborat. Minoraning pastki diametri 14 metr, ustki diametri esa 4 metr. Har xil qurilish materiallar ishlatalishi (sariq ohak, qizil qumli loy) natijasida chiroysi nurlanib, ranglarni bir-biriga mos bo'lishiga olib keldi. Qutub-minoraning yaratilishi to'g'risida romantik afsonalar mayjud.

Hindistonni hamda butun dunyoning eng taniqli yodgorligi Toj-Mahal maqbarasi (1612—1650 yy.) hisoblanadi. Bu maqbara arxitekturaning toji deb ataladi. Maqbara Agra shahrida, Shox Jahon sevimli rafiqasi Mumtoz begimga atab qurdirilgan edi. Maqbara baland va katta platforma ustiga Djamna daryosi sohiliga, Maxarandan keltirilgan oq marmardan qurilgan. Maqbara planida to'rt bo'rchak bo'lib, uni to'ri qirralari qiroqlan holda qurilgan. To'rtta katta bo'limgan gumbaz katta markaz gumbazini altrosida o'rabi turadi. Maqbara balandligi — 57 metr, qurilmaning proporsiyasi ideal ravishda.

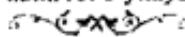
Toj-Mahal maqbarasi dunyoning yetti mo'jizasidan biri, sevgi va vafodorlik ramzi deyish mumkin.

Miniatyura san'atlari yangilik paydo bo'ladi. bu miniatyura rangtasviridir. XII asrda palma daraxting barglariga chizilgan miniatyuralar bizning kunlarimizga yetib kelgan. Miniatyurani eng gullab-yashnash davri XVI—XVIII asrlarga to'g'ri keladi. Bu asarlar Gudjerat, Bengal va Nepal maktablari ustalarini qo'l ostidan chiqqan.

Boburiylar hokimiyyati o'matilgandan keyin hihd san'atiga O'rta Osiyo va Eron san'ati ustalarini kuchli ta'sir etgan. Asosiy ta'sirni Hirot maktabi ko'rsatgan.

XVI — asming ikkinchi yarmidan XVII asming birinchi yamida miniatyura san'ati eng yuqori pog'onaga chiqadi. Shah Akbar, Jahongir va Jalon qo'l ostida kutubxonalar bor edi. Ular o'zlarini qo'lyozma tayyorlashini kuzatib nazorat qilishgan, miniatyuralar mavzulariga buyum malar berishgan.

XVI asr miniatyuralari bizlarning kuniimizga yetib kelgan. Radjput miniatyurasi mazmuni va texnik usuli bilan farq qiladi. Asosiy material tempera emas, balki akvarel bo'lgan. Ba'zan akvarelgaga sirach qo'shilgan. Radjput minialyurasida tilla rang ko'p ishlatalgan. Shu mакtab ustalari o'rta asr afsonalari va lirik hayotiy ohanglarga murojaat etganlar. Bosh qahramonlar Krishna va uning dugonasi Radxadir. Qishloq sahnalari ham uchrab turadi (-Quduq oldida-, Ermitaj). Radjput mакtabining kompozitsiyalar ranglasvirida manzara katta rol o'yynaydi.

Amaliy san'at

Hindiston badiiy hunarmandchiligi qadimiy tarixga ega. Chekanka, metall, o'ymakorlik rivojlangan. Yog'och va fil suyagidan foydalaniilgan. Xalq san'at turlaridan biri bu paxtadan tayyorlandigan gazlama ustiga rangli surat yog'och tamg'ada bosilgan. Suratlarda raqqosalar, hayvonlar va qishloq xo'jalik hayotidan lavhalar ifodalangan. Kashmir ro'mollari juda nozik bo'lib, tog' echkilalarining yungidan tayyorlangan. Ular shuncha nozikki, hatto' uzuk ichidan bema'lol o'tgan. Shunday nozik gazzollarni tayyorlash juda murakkab bo'lib, to'quvchi uzoq muddat mobaynida ishlagan. Qutichalar, sandiqchalar, haykalchalar yog'ochdan tayyorlangan. Xalq ustalari fil suyagidan katta kompozitsiyalar yoki haykallar, xudolar, epos qahramonlarini yasaganlar.

Tayanch so'zlar:

- Stupa** — qadingi Hindistoni iloxiy qurilmasi.
- Nef** — ustunlar yordamida mavjud bo'lgan xonalur.
- Galereya** — usij yopiq yoritilgan xona, unda bir tomonida ustunlar o'rnatilgan.
- Portik** — ikki yoki uch tomonidan usium bilan o'ralgan xona.
- Portal** — binoga kirish joyi.

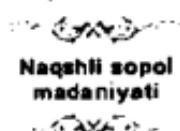
Miniatyura — amaliy san'at asari, kichik hajmi bilan farq qiladi.

O'z-o'zini tekshirish uchun savollar:

1. Hind san'ati xususiyati nimalarda aks etadi?
2. Shimoliy Hindiston ibodatxonalari qurilmasining o'ziga xos tomonlari nimalarda ko'rindi?
3. Islom dini hind arxitekturasiga qanday ta'sir ko'rsatgan?
5. Rangtasvir va miniatyura san'ati rivojlanishi qanday kechdi?
6. Dekorativ — amaliy san'atning qaysi turi mashhur bo'ldi?

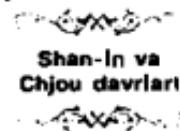
QADIMGI XITOY SAN'ATI

Xitoy madaniyati qadimiy madaniyatlardan biri hisoblanadi. Bu davlat ham ibtidoiyo jamoa, quidorchilik va feudal davrlarni boshidan kechirgan. Bu davr ham katta vaqt bosqichini o'ziga olib, eramizdan avvalgi 4 minginchi yildan buning eramizning XIX asr o'ttasigacha davom etgan. Shu davr ichida ko'pgina noyob arxitektura yodgorliklari, haykaltaroshlik asoslari, rangtasvir va amalii san'atda asarlar bunyod etildi.

Naqshli sopol madaniyati

• Lunmon •, uch oyoqli • Li • kabi sopol idishlar shular jumlasidan.

Shan-In va Chjou davrlari

Shan davri bronzadan yasalgan idishlari bilan mashhur bo'ldi. Bu nozik buyumlar boylarning xo'jaligida ishlataligan. Ular dekor va har xil katta-kichikligi bilan farq qilardi. Kichkina idishchalar ham boy ornament bilan bezatilgan. Asosan geometrik naqshlar ishlataligan. Idishlarda relefli liguralar — ajdarvolar, qushlar, echkiemalar aks ettirilgan. Bronzadan yasalgan idishlar ustiga dunyo to'g'risidagi tushunehalar ham chizilgan. Ornamentni qat'iy

Eramizdan avvalgi 4 minginehi yillarda kulollar sopol idishlarni ustalik bilan yasab, ularni naqshlar bilan bezaganlar. Oq, qizil va siyohrangli tuslarda idishning shakliga qarab, bo'yaganlar. Naqshlangan idishlarga nom qo'yildi. • Yanshao •.

Eramizdan avvalgi 1 minginchi yilning ikkinchi yarmida eramizdan avvalgi 2 minginchi yillarda Xitoy territoriyasida birinchi davlat Shan(In) barpo etiladi.

ravishda joylashtirish, simmetriya va ritm, asosan, Xitoy san'atiga xosdir.

Eramizdan avvalgi XI asrda Shan davlatini Chjou qabilalari bosib oladi. Xitoy madaniyatining tarixida bu uzun muddatli davrni tashkil etadi.

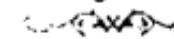
Bu vaqtida, ko'pgina adabiyot va san'at yodgorliklari paydo bo'ladi, oy kalendari tuziladi, yulduzlar katalogi yaratiladi. Falsafiy ta'llimot — Konfutsiy, daosizm paydo bo'lindi. Bu ta'llimotlar Xitoy madaniyati rivojlanishida juda katta ta'sir qiladi. Chjou hokimlik davrida, aynan, shahar qurilishi prinsiplari rivojlanadi. Shaharlarni aniq planlash-tirish, atrofida paxsali baland mudofaa devorlar, bir-birini shimoldan janubga, g'arbdan sharqqa kesib o'tadigan to'g'ri ko'chalar ochilgan.

 Eramizdan avvalgi I minginchi yil-larning oxirida Chjou davri tugaydi. Shu vaqtda keyingi Xitoy madaniyatiga asos solinadi.

Bronzadan yasalgan ko'zgular keng ommaga tarqalib ketdi. Ularning bir tomonini pardozlangan, ikkinchi tomoni kumush va oltin bilan inkrustatsiyalangan. Zangori tosh nefritdan qimmatbaho buyumlar tayyorlangan. Xo'jalik buyumlar: patnis, musiqa anjomlari, mebel, idish, laklangan buyumlar qizil va qora naqshlar bilan naqshlangan.

Chjango davri maqbaralaridan birida shoyiga chizilgan rasm topilgan. Unda ayol tasvirlanib, uning ustida ajdarva va feniks uchib yuribdi, ular hayot va o'lim ramzlari bo'lган.

 Sin va Xan davrlari (eramizdan avvalgi III asr — III asr bizning eramiz) 207 yillar) va aynan Xan davrida (eramizdan avvalgi 206 yil — 220 yil biziñg eramiz) Xitoy qudratli dav-laiga aylandi.

 San'at va adabiyotda katta o'zgarishlar bo'lidi, mavzular kengaydi va murakkablashdi. Fantastik ramz bilan bir qatorda odamlar va real hayvonlarning tasvirlari uchraydi.

Arxitektura va haykaltaroshlik

Shu vaqtida ulug' Xitoy devori buning etiladi. U eramizdan avvalgi 4—3 asrlarda ko'chmanchilarga qarshi shimaliy chegaraga qurilgan edi. Birinchi qurilganda devorning uzunligi 750 km bo'lgan, so'ngra ko'pdan-ko'p qurilishlardan so'ng uning uzunligi 3000 km ga yetadi. Avval devor qamish va loydan qurilgan, keyinchalik uning ikki yoniga tosh terilgan. Balandligi 5 metrdan 10 metrgacha, kengligi 5 metrdan 8 metrgacha bo'lgan. Devorning ustida yo'l qilingan. Yo'lni ikki yoni ko'tarilgan, har 100 metrdan so'ng og'ir to'rtburchakli minoralar qurilgan. Ular chiroq nuri bilan bir-biriga tezda xabar berish uchun qurilgan.

Xitoyliklarning urf-odati bo'yicha boylarni, agarda podsho oиласидан бо'lsa, katta yer osti qurilmularga dafn etilgan. Yo'lakning ikki tomoni hayvon haykallari bilan bezalgan. Kompleksiga yer usi shamxonasi — sitan ham kiradi. Loyana yaqinida, yana Shandun va Sichuan provinsiyalarida butkul dafn qurilmalari, relefлари, kulolchilik buyumlar ham asralib qolgan. Dafn qurilmani ichida ko'pgina loydan yasalgan va bo'yulgan ko'p qavatlari binolar va minoralarning modellari topilgan. Ular ustalik bilan yasalgan.

Shu vaqlarda xitoyliklarning yerdagi va osmondagи hayot to'g'risidagi tushunchasi murakkablashadi. Feniks figurasi, ajdarxo, toshbaqa va yo'llbars dunyoni to'rt tomonini ifodalaydi. Shandun va Sichuan dafn komplekslaridagi relefларning mazmunlari juda boy. Shandundagi dafn qurilmani relefida doston qahramonlari, ikki davlatni o'zaro urushi, ota-onani farzandlar tomonidan hurmat qilinishi, yer bilan osmonni bunyod etganlar to'g'risida hikoyalar tasvirlangan. Releflar fazalar bilan joylashgan bo'lib, g'isht yoki toshdan yasalgan plitadan iborat bo'lib, bir-birini ustiga joylashgандir. Har bir plitada yangi sahna ko'rsatilgan, uning yonida yozuv qo'yilgan. Tasvirlangan xudolar va odamlarning kiyimi bir xil, lekin xudolar va podsholar oddiy odamlarga nisbatan kattaroq qilib chizilgan. Ularning harakatlari bir xil, ko'p sahnalar realizm bilan bajarilgan. Yoychilarning otishi va

o'rdaklami qo'rqib uchishi aniq va ravshan chizilgan. Real hayotiy sahnalar yonida fantasiy asarlar ham bor.

Xitoy san'ati (IV—VI asrlar)

Xitoyda feodal munosabatlari I asrda tug'ilib, IV—VI asrlarda mustahkamlandi. Ko'chmanchi qabilalar tomonidan Xitoy bosib olinib talon-tarojga uchrab, davlat kichkina sultanatlarga bo'linadi. Qaytadan birlashish shimalda barpo bo'lган. Vey davlati tomonidan amalga oshiriladi. Aynan shu vaqtida feodal hokimligi mustahkamlanadi. Davlatga buddizm dini tayanch bo'lган.

Arxitektura va haykaltaroshlik

Davlat miqyosida hamma yerda katta ibodatxonalar qurila boshlandi. Ba'zan ular tog'ni o'yib qurilgan. Yog'ochdan ham yerni ustiga chromilar va pagoda — minoralar yaratilgan. Ular buddizm avliyolariga bug'ishlangan. Ehromlari bir necha asr davomida tog' toshini o'yib yasalgan. Eng ena buddizm ibodatxonaları Yunchan, Lunmen (Ajdarxo dargozasi) va Dunxuan (ming Buddha qorlari). Buddizm chromlari (qorlar) plansiz ravishda tog' toshilirini o'yib qilingan. O'nasr Buddasi Hindiston xudolarining haykaliga o'xshaydi. Shaxzoda Shakyamuni hayotidan sahnalar devorlarga solingan, ular nozik mineral bo'yoqlar bilan chizilgan. G'or ehromlariidan tashqari, Buddani yodgorlik lavhasi — pagodalar keng tarqaldi. Shunday qilib, IV—VI asrlarda Xitoy san'ati turli arxitektura va haykallari bilan boyidi.

Tan va Sun davrlari (VII—XIII asrlar). Xitoy o'nasr madaniyati hamma sohalarda yuksaldi. Ikki katta davlat harpo bo'ladi: Tan (618—307 yillar) va Sun (960—1279 yillar). Bu davlatlar savdo va madaniyat sohalarida boshqa davlatlar bilan bordi-keldi qiladi. Saroy va ehromlar qurilishida shu davrda yuqori bosqichga ko'tariladi.

Arxitektura

Xitoyda feodal munosabatlari I asrda tug'ilib, IV—VI asrlarda mustahkamlandi. Ko'chmanchi qabilalar tomonidan Xitoy bosib olinib talon-tarojga uchrab, davlat kichkina sultanatlarga bo'linadi. Qaytadan birlashish shimalda barpo bo'lган. Vey davlati tomonidan amalga oshiriladi. Aynan shu vaqtida feodal hokimligi mustahkamlanadi. Davlatga buddizm dini tayanch bo'lган.

Davlat miqyosida hamma yerda katta ibodatxonalar qurila boshlandi. Ba'zan ular tog'ni o'yib qurilgan. Yog'ochdan ham yerni ustiga chromilar va pagoda — minoralar yaratilgan. Ular buddizm avliyolariga bug'ishlangan. Ehromlari bir

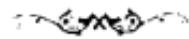
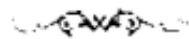
necha asr davomida tog' toshini o'yib yasalgan. Eng ena buddizm ibodatxonaları Yunchan, Lunmen (Ajdarxo dargozasi) va Dunxuan (ming Buddha qorlari). Buddizm chromlari (qorlar) plansiz ravishda tog' toshilirini o'yib qilingan. O'nasr Buddasi Hindiston xudolarining haykaliga o'xshaydi. Shaxzoda Shakyamuni hayotidan sahnalar devorlarga solingan, ular nozik mineral bo'yoqlar bilan chizilgan. G'or ehromlariidan tashqari, Buddani yodgorlik lavhasi — pagodalar keng tarqaldi. Shunday qilib, IV—VI asrlarda Xitoy san'ati turli arxitektura va haykallari bilan boyidi.

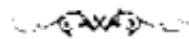
Tan va Sun davrlari (VII—XIII asrlar). Xitoy o'nasr madaniyati hamma sohalarda yuksaldi. Ikki katta davlat harpo bo'ladi: Tan (618—307 yillar) va Sun (960—1279 yillar). Bu davlatlar savdo va madaniyat sohalarida boshqa davlatlar bilan bordi-keldi qiladi. Saroy va ehromlar qurilishida shu davrda yuqori bosqichga ko'tariladi.

Tan davlati arxitekturasi klassik soddalik va yuksaklikka erishdi. Shaharlar atrofi baquvvat qal'alarga o'xshab, devor va chuqurlik bilan o'raladigan bo'ldi. Ular

aniq to'g'ri burchakli bo'lib, kvartallar yong'in hamda dushmanlardan himoya qilish uchun bo'lingan. Saroylar atrosida juda katta bog'lar barpo etilgan bo'lib, ular ham devor bilan o'rab olingen. Saroy binolari yog'ochdan qurilib, ustii yorqin chrepitsali tomlar bilan yopilib, burchaklari esa tepaga qaratilib burilgan. Traditsiyaga asosan binolar spetsifik konstruksiya ega edi. Saroy vaehromlar bir xil prinsipda yog'ochdan qurilgan. Karkas asosiy rolni o'ynab, u tayanch ustunlardan iboratdir. Ustunlar qizil lak bilan qoplangan. To'sinlar va murakkab naqshli kronshteynlar — douchunlar binoga tomming og'irlik bosimini kamaytirgan. Shaharlarda va uning tashqarisida katta g'ishtdan yoki toshdan terilgan pagodalar qurilgan. Ularga geometrik qat'iyilik va ravshanlik xarakterlidir. Pagodalar, asosan, balandlik ustiga qurilib atrofiga daraxtlar ekilgan. Eng taniqli Tan pagodasi 652—704 yillarda Sionada qurilgan. Minora aniq matematik proporsiyalarga ega bo'lib, tepaga qarab qavatlari kichik bo'lib borGAN. Tashqari dekori juda ham sodda. Buddha ihodatxonalarini va chromlari shu davrda ham katta rol o'ynagan.

Sun davrida davlat ko'chmarchilar tomonidan uyush-tirilgan hujumlar natijasida bir qism yerlarini oldirib qo'yadi. Davlat qudrati so'nadi va arxitektura o'zining monumentalligini yo'qotadi. Lekin u endi nozikroq bo'lib, tabiat bilan uyg'unlashadi. Xanchjoudagi Baochu pagodasi bunga misol bo'la oladi. Shu vaqtida katta bo'limgan dekorativ bog'lar yaratiladi.

 Haykaltaroshlik Tan davrida haykaltaroshlik yuqori ko'tarilishga erishdi. Buddani haykullari plastik ko'rinish oladi. Lukmendagi Vayrochan Buddasi haykali misol bo'ladi.

 Ehromlarning devorlarida eski relief texnikasida bajarilgan hayotiy syujetlar paydo bo'ladi. Dunxuan haykali loydan yasalgan. Bodxisattva figuralari yorqin bo'yal-gan. Imperatorlarning dafn marosimida ularning haykali ham o'zi bilan birga qo'yilgan. Devorlari relieflar bilan bezalib, ularda real hayot sahnalari chizilgan.

X—XIII asrlar haykaltaroshligi Tan davridan farq qiladi. Xudolar obrazi nozik va go'zal bo'lgan. Toshi va loy o'rniغا ko'pincha sandal daraxti ishlatalgan.

 Tan va Sun davrida san'atining eng yuqori yutuqlariga rangtasvirda erishilgan.

Rangtasvir

 Vertikal yoki gorizontal shaklda o'raladigan uzun svitka: qog'oz yoki shoyi parchalariga rassomlar rasm chizishgan.

Rasmlar alohida sandiq yoki maxsus idishlarda asralib, kerak bo'lгanda oz muddatga osib qo'yilgan. Gorizontal svitkalarga afromaviy sahnalar, vertikal svitkalarga manzara chizilgan. Rasm yoniga ko'pincha chiroyli kollegrafik husnixatda she'rlar yozilgan. Xitoyda o'ziga xos janr «gullar — qushlar» paydo bo'ladi. Bu janrda veer (xilpiragich), shirma, svitkalar va albom varaqlari naqshlangan. Unda hayvonlar, o'simliklar va hasharotlar tasvirlangan.

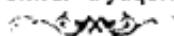
Ert o'rta asrda Xitoy rassomlari she'rlar va traktatlar yozishgan. Rangtasvirchilar naturadan foydalanmagandir. Ular anchagina qarab turishib, so'ng tushda qog'ozga yoki shoyiga aniq, tez rasm chizishardi. Rasmni o'zgartirish yoki o'chirib tashlash mutlaqo mumkin bo'lмаган. Chunki chiziq va tush dog'lari Xitoy rangtasvirining asosiy xususiyatlaridan hisoblanadi. Unda nur va soya ishlatalmagan, perspektiva shartli qonunlarga asoslanib qurilgan, go'yoki tabiatni hammasi beland tog' ustidan ko'ringanday. Xitoy ustalari chizgan rangtasvirlanga qarab atrofimizni o'ragan dunyo go'zalligiga maftun bo'lasiz. Manzaralarda odamlar chiroyli kiyimlarda tasvirlangan. Rangtasvirchilar yumor bilan amaldorlarning hayoti, shaxmat o'yinchilari va uni kuzatib jonkuyarlik qiluvchilarning tashqi ko'rinishini aks ettingan. Bu hayotiy saroy buyurtmasiga asosan tayyorlangan. Aynan shu vaqlarda tabiat rangtasviri asosiy ko'rinishga ega bo'ldi. Tan davridagi tanqli manzarachilaridan Li Sisyun (651—716), Li Chjaodao (670—730) va Van Vey (699—759) bir vaqtida ham shoir, ham rassom edilar. Ularning ijodi manzara rangtasvirini rivojlantirgan. Li Sisyun va Li Chjaodao manzaralari yorqin ranglarga boy. Ko'k va maloxitli tog'lar tilla rang shoyiga qora tush bilan yengil chizilgan. Ular

xuddi uzoqdagi tumanda erib ketayotganday, tabiatni hammasi esa tinch va osoyishta. Ular to'g'risida zamondoshlari ularning she'rlari rasm, rasmlari she'r, — deb baholashgan.

XI asr rangtasvirchisi Go Si •Kuz tumanı• asarida tog'lar, qari daraxtlar va yengil tuman ichida qolgan kulbalarni tasvirlagan. Tabiatni jimjilik va oromlik o'rabi olgan. Rasm tush bilan chizilgan, lekin tomoshabin kuzni namlik nafasini va osoyishtaligini yumshoq bo'yqlardan sezadi. •Stellani qo'yib yetgan• nomli manzara asarda Li Chen dunyoning go'zalligini ko'rsatib bergen. Qadimgi yozilmali tosh oldiga charchagan, oq or mingan yo'lovchi keldi. Plita juda eski bo'lib, unga daraxt shoxlari o'sib kirib ketgan. Atrof shunday eski unutilganday yovvoyi va tashlandiqday chizilgan.

XII—XIII asrlarda ko'chmanchilar tomonidan Xitoy bosib olingach manzara chizish uslubi o'zgaradi. Shu zamon manzaralarida yorqinlik yo'q. Rassomlarni yozgan rasmlari katta bo'limagan. Ularda tantanalik ko'rinnmaydi. Shulardan biri •Baliqchi qishki ko'lda•. Bu rasmni XII asrda tanqli rangtasvirchi Ma Yuan chizgan, kichkina qayiq tumanda qishki ko'lda adashib qolgan. Tabiat xuddi uxtab qolganday. Baliqchi ham o'zining yakkalangan qayig'iда uxlaganday. Bu rasmdu tosh qoyasi, daraxt ham yo'q, osmongacha faqat suv. Rassom o'z tuyg'ularining hammasini oxirigacha bermagan. U tomoshabinga rasm haqida o'ylab ko'rishi taklif qilayotganday. Rassom bu rasmni qora tush bilan tasvirlagan.

XII asrning rangtasvirchisi Lyu Di qishki peyzajini lirik tasvirlaydi. Rasmlardan birida qor bosgan daraxtlar orasidan shoshilmay yo'lovchilar kelayotibdi. Sun davrida ko'pgina rassomlar xo'jalik mavzusida rasm chizgan. Ular Tan davridagi traditsiyalarni davom ettirganlar. Ular shahar hayotidan gavjum sahnalarni, bayram, bolalarning o'yinlarini tasvirlaganlar. Sun vaqtida gul va qushlar janri rivojlanishini davom ettirdi va yuqori pog'onaga chiqdi.

 Amaliy san'at keng tarqalgan bo'lib, chinni, o'yilgan tosh, yog'och va suyakdan qilingan buyumlar ko'plab ishlangan. Tan davrida chinni va yuqori sifatlari

sopoldan tayyorlangan buyumlar tarqalgan. VII—X asrlar idishlari shakli cho'zinchoq va katta bo'lgan. Uch xil rangli idishlar yaxshi baholangan. Zangori — ko'k, sariq, oq va jigarrang ko'p qo'llanilgan.

XI—XIII asrlarda chinni va sopol idishlar ko'p miqdorda ishlangan. Sun davri kulolchilari xuddi rangtasvirchilarday shoir ham bo'lganlar.

Oppoq qorday vazalar nozik rasmlar bilan, sariq vazalar va qora rasmlar bilan bezatilgan amforalar tayyorlangan.

Keyinroq, toki XVIII asrning oxirigacha san'atning ko'p sohalari tushkunlikka uchraydi, faqat chinni tayyorlash yugori saviyada qoladi. Xitoyda feodal madaniyatining chuqur krisizi boshlangan edi.

Tayanch so'zlar:

Maxayana — buddizm yo'nalishidan biri.

Pagoda — ko'p qavallli minoro.

Sintoizm — xitoyliklarning qadimgi dini, odamni tabiat bilan qo'shilish ishonchi.

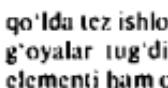
O't-zotini tekshirish uchun savollar:

1. Xitoy san'atiga nimalar xos?
2. San'atning qaysi turi Shan (In) davrida shuhrat qozondi?
3. Sin va Xan davridagi arxitektura va haykaltaroshligi bo'yicha nimalarni bilasiz?
4. Xitoy amaliy san'atining o'ziga xos xususiyati nimalarda ko'rinadi?

QADIMGI YAPONIYA SAN'ATI

Yaponiya san'ati ildizlari eramizdari avvalgi 4 ming yillikka horadi. Butun dunyo madaniyatiga o'rta asr davrida juda katta hissa qo'shgan. Yaponiya madaniyati uzoq Sharq davlatlarining madaniyatiga o'xshab ketadi. Yapon ustalarining asarlari yuqori professionallik bilan bajarilgan. Shuning uchun ham «Ortiq narsaning hammasi xunukdir» degan shior Yaponiyada tug'ilgan.

Dzyomon va
Yayoy davri

Yapon san'atining qadimgi yodgorliklari Dzyomon davriga aloqador. Olimlar Dzyomonni besh davrga bo'ladiilar: axajk, erta, o'rta, kechki va eng kechki. Ornamentli loydan yasalgan idishlar undan ham ilgari qilingan. Yumshoq va

qo'lda tez ishlov beriladigan loy ovchi va baliqchilarda ijodiy g'oyalari tug'dirgan. Loydan yasalgan idishlarning dekorli elementi ham o'ziga xos.

Dzyomon madaniyatining markazi Xokkaydo va Xonsyu orolining shimalida bo'lган. Kasudzaki sopoli o'ziga xos (o'rta Dzyomon davri). Buyumlar xuddi savatni eslatar edi. Katsudzaki sopollar ilon va boshqa hayvonlar rasmi bilan to'ldirilgan. Bu idishlar retual maqsadlarda ishlatalgan.

Eng kechki Dzyomon davrida kamegaoka sopoli chiqadi. bu turdag'i sopollar qazilma vaqtida topilgan sopollarning qishloq nomi bilan atalgan. Ular katsudzaki sopollariga qaraganda ancha katta.

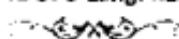
Dzyomon davrida haykalchalar paydo bo'ladi. Odamlarning ko'zlari katta, boy dekorativ kiyimlarda tasvirlangan. Dzyomon davridan qolgan asarlari «Quyosh soati» va «Lososli toshlar».

Yayoy davrida yapon xalqining madaniyatida keskin o'zgarish bo'lib o'tadi. Aynan shu vaqtida qishloq xo'jaligi va choryachilik rivojlangandi. Mis va bronzadan idishlar, buyumlar, yangi turdag'i sopol idishlari yaratiladi. Olimlarning mulohazasiga qaraganda Yayoy davrining madaniyati yarim orolda yashovchi Koreya qabilalarining ta'siri ostida paydo bo'lган.

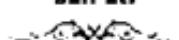
Yayoy davrida odamlar metall va boshqa predmetlarni (qilich, nayza, qo'ng'iroq, ko'zgu) retual marosimlarda ishlatgan.

II—III asrlarda Yaponiyani Yayoy davr madaniyati Kofun (qo'rg'on) madaniyati bilan almashadi. Qo'ng'onlar davri ikki vaqtga bo'linadi: erta (er. avv. III asr oxiridan — IV asrigacha bo'lган) va kechki (IV asrdan — VII asrning ikkinchi yarmi).

Erta va kechki qo'rg'onlardan har xil predmetlar, jumladan bezaklar; askarlar, koxinlar, ayollar, otlar, qushlar, hayvonlar figuralarini topilgan. Qazilmalar vaqtida qurol-aslahu va ol o'zangi ham uchragan.

VI—XII asrlar san'ati

Yaponiya tarixida ikki yarim asr davomida, VI asrdan VII asrning oxirigacha Sharqiy Osyo davlatlari birinchi navbatda Xitoy va Koreya bilan munosabat o'matib kelgan. VI asrning ikkinchi yarmida Koreyadan buddizm dini Yaponiyaga kirib keladi. Buddizm bilan birga Yaponiyaga Hindiston madaniyatining elementlari, Yunon va Eronning qo'shilma madaniyat namunalari ham kirib kelgan edi.

Yaponiya madaniyati tarixida buddizmning kirib kelishi katta rol o'ynadi.

Axitektura

Yapon arxitekturasiga an'anaviy bo'lган qurilma, bu bino tomi katta bo'lib, devorlari nimjon bo'lishi xarakterli bo'lган. Bunga hayron qolish kerakmas, chunki Yaponiyada yer qimirlashlar bilan doimo hisoblashish kerak edi.

Yapon arxitekturasiga an'anaviy bo'lган qurilma, bu bino tomi katta bo'lib, devorlari nimjon bo'lishi xarakterli bo'lган. Bunga hayron qolish kerakmas, chunki Yaponiyada yer qimirlashlar bilan doimo hisoblashish kerak edi.

Bizni kunimizga yetib kelgan qadimgi Yapon qurilmalariidan sintoist ehromlari bu Ise va Idzumo. Idzumo ehromi juda katta qurilma, uning balandligi 24 metrdan iborat.

Buddizm Yaponiyaga yangi arxitektura shakllardan tashqari, yana yangi qurilish texnikasini ham olib keldi. VI asrda (Asuka davri) boshlab tomlarning burchaklari tepaga buralib quriladigan bo'ldi.

Ibodatxonasi yetti elementdan: tashqi darvoza, bosh yoki oltin ehrom, ibodat qilish ehromi, qo'ng'iroq minorasi, kutubxonasi, xazinaxona va ko'p qatorli pagodadan iboratdir.

Yaponianing eng qadimgi buddizm qurilmasi Nara shahrida (710 yildan — 784 yilgacha Yaponiya poytaxti bo'lgan) qurilgan Xoryudzi ansamblidir (607 yilda qurilgan). Kondo (oltin ehromi) va pagoda yog'ochdan solingen dunyodagi eng qadimgi qurilmadir. Umuman hamma katta qadimgi yodgorliklar yog'ochdan qilingan. Yog'ochdan qurilmalar qilinishini sabablari bor; u zilzilaga chidamli, tabiat bilan uyg'un bo'lgan. Taniqli arxitektura asarlaridan biri Todaydzi chrom kompleksidir, u 743—752 yillarda qurilgan. Shu vaqida buddizm Yaponiyada davlat dini deb e'lon qilingan edi. Todaydzi oltin ehromi dunyonning eng katta yog'och binosidir. Ehromning balandligi 48 metr, uzunligi 60 metr. Ehrom olti yilda qurilgan, Buddining yerdagi uyi bo'lib qolishi uchun qurilgan edi. Arxitekturada o'ziga xos Yakusidzi pagodasi 680 yilda qurilgan. Minoraning balandligi 35 metr. Uning o'ziga xosligi shundaki, u uch qavatlari bo'lib, xuddi olti qavatdek ko'rindi. Uning oltita tomi bo'lgani bilan uchtasi dekorativ ahamiyaiga ega.

Yakusidzi pagodasining shpi juda chiroyli va o'ziga xosdir, uning balandligi 10 metrdan iborat.

Xeyan davridagi Byodoin chrom kompleksining planirovksi juda qiziqarlidir. Uning markazida bosh chrom — Feniks ehromi joylashgan. Bunda Buddha Amida haykali joylashtirilgan. Ehrom kompleksi boy bezaklar bilan dekoratsiyalangan.

VIII asrning ikkinchi yarmidan xudolar sintoizm va buddizm orasida farqlar sekin-asta o'chiriladi. Sintoist

qurilmalariga buddizm arxitekturasining elementlari kiritiladi. Shu vaqtida Yaponiyada ancha katta shaharlar mavjud edi.

Yaponiya poytaxti Xeyan (Kiota) shahri, uning uzunligi g'arbdan sharqqa 4 km, shimoldan janubga 7 km ga cho'zilgan edi. Shahar qat'iy plan asosida qurilgan. Shaharning markazida imperator saroyi joylashgan. Saroy ichida suv inshootlari bor edi. XIII asrda arxitektura o'zining yuqori ijodiy nuqtasiga yetadi.

Haykaltaroshlik

Buddizm dinining Yaponiyaga kirib kelishi haykaltaroshlik san'atini taraqqiy etishiga yordam berdi. Asuka davrida Buddanining tasvirlari ko'p joyda bor edi. 650 yilda imperator buyrug'iga asosan, taniqli yapon ustasi Yamaguti-no Atanoguti •Mingta budda• nomli kompozitsiyani yaratdi.

Gangodzi chromidagi Buddanining haykali eng qadimgilaridan biridir. U VII asrni boshida Tori Busi ismli haykaltarosh tomonidan yaratilgan Buddha butun bo'yisi bilan tasvirlangan, uning balandligi 5 metr. Buddani bronzadan quyilganligi ham muhim edi, lekin u asosan yog'ochdan yasalardi.

Haykaltaroshlik Yaponiyada o'zining taraqqiyotini Nara davrida ham davom ettingan. Bu vaqtida odam figurasining proporsiyasi to'g'ri tasvirlab berilgan. Yamada-dera chromida Buddanining boshi go'zal qilib ishlangan.

Nara kechki davrida (VIII asr) ehromlar guruhi qurilib, unga ko'p haykallar kerak bo'ladi. Haykallar loydan va yog'ochdan, metalldan va toshdan yaratilgan. Uning balandligi 3 metr.

Nara davrida yog'och haykallar taraqqiyotini davom ettirdi. Shu davrdagi haykallardan biri katta Buddha — Daybusu nomli asardir. U Todaydzi ehromi uchun tayyorlangan edi. Keyinchalik katta Buddha haykali ehrom bilan birga bir-necha marta buzilib, yana qaytadan yasalgan.

Yaponiyada boshqa buddizm larqalgan davlatlarga qaraganda toshdan yasalgan Buddha haykallari juda kam tarqalgan. Nara davridan bizlarga toshda relefli buddalar —

dzuto tasvirlari yetib kelgan. Releflar metalida, toshda, cherepitsada va g'ishtida bajarilgan.

Loy va lakdan haykal yasashlik sekin-asta yo'qolib bordi.

VIII asming boshidan haykaltaroshlikda knyose usuli keng tarqaldi. Bu usulning siri shundaki, u bo'lak-bo'lak qilib tayyorlangan va ishlovdan so'ng bir-biri bilan birlashtirilgan.

Xeyan davrida haykaltaroshlik birlashmasi paydo bo'ladi. Misol uchun taniqli Kiot ustaxonasi, u haykaltarosh Kosyo tomonidan tashkil qilingan. Kamakura davrida Kzyotyo tashkil qilgan ustaxonha Yaponiya haykaltaroshli san'atida katta rol o'ynadi. U ustaxonada taniqli ustalar ishlagan. Ulardan biri Kokce ko'p haykallarning muallifidir. Saqlanib kelgan asarlardan harbiy boshliqlaming haykal portretlari bor.

Kamakura davrini oxirida katta chromlar qurilishi to'xtatiladi. Shuning uchun ham haykallurga talab bo'lmay qoladi.

Uzoq Sharq davlatlarining rangtasvir san'ati husnixat san'ati bilan uzviy bog'langan. Yapon rangtasvirida Xiiyodagi kabi chiziq va monoxromm rasmlar tarqalgan. Shu bilan birga husnixat Yapon rangtasvirida juda ham katta rol o'ynamaydi. Predmetlarga nur bilan soya berilardi, lekin kontur chiziqlari bo'imasdi. VII asrda bo'yog, qog'oz va tush tayyorlash san'atini o'rganishgan va ishlab chiqarish yo'lga qo'yilgan. Haykaltaroshlikka qanday ta'sir qilgan bo'lsa, buddizm rangtasviga ham shunday ta'sir qildi. Naqshlar qizil, zangori va sariq ranglarda, ular umumiy qora muhitda chizilgan. Ehrom devorlarining naqshlari VIII asrga oiddir, ular Hindistondagi naqshlar bilan bir xildir.

Ustalar orasida portretlar yaratish bilan bog'liq ixtisoslashish paydo bo'lgan. Biri rasmning umumiyo ko'rinishini chizadi, ikkinchisi bo'yaydi, uchinchisi esa uning konturini chizadi. Bir so'z bilan aytganda — artel.

VII—VIII asrlarda rasmlarni juda oddiy va sodda qilib chizilgan. Hech qanday dinamika yo'q edi, lekin vaqilar o'tib rangtasvirning badiiy sifati o'sadi. Yaponiyada VIII asrdan janqli va manzarali rangtasvir o'z taraqqiyotini boshlaydi. Bizni kunimizgacha yetib kelgan asarlardan biri

shirma, unda — «qush patlarini taqqan ayol» tasvirlangan. Shirmada daraxt tagida ayol turadi, sochi va kiyimini qush patlari bezagan.

IX asrda buddizm rangtasvirida mehroblarni tasvirlash xarakterli bo'ldi. Ularni bajarishda qimmat materiallar ishlataligan. Ulardan biri Dzingodzi ibodatxonasida saqlanadi, u tilla va kumush bilan siyohrang shoyi parchasiga chizilgan.

X—XII asrlarda rangtasvirida keng tarqalgan uslub Yamato — e. U rangtasvirida katta rol o'ynay boshlaydi. Shu davrdagi ingichka tilla plastinkalar orqali kontur chizish texnikasi keng tarqaladi.

XI—XII asrlarda sifatlari bajarish texnikasi a'lo darajadagi taniqli ko'p asarlar paydo bo'ldi, bular qatorida portretli ham.

XII asrda rassomlar, asosan, emakimano (svitki) yamato — e. Yapon milliy uslubida ishlay boshlagandan so'ng, ommagaga keng tarqalib ketadi. Diniy mavzu sekin-asta hayotiy mavzuga joy bo'shatib beradi.

Dekorativ — amaliy san'at. Bu san'atda buddizm Yaponiyaga kirib kelishi bilan katta o'zgarishlar bo'ldi. Dekorativ san'atning hamma janrlarida u katta ahamiyatga ega bo'ldi. Matoda, metallda, lakkli buyumlarda, yog'ochda tasivrlangan. Bizning zamонимизга yetib kelgan hamma san'at yodgorliklari (VI—VIII asrlar) diniy kult bilan bog'liqdir. Bu Buddha ehromlarini bezash, devor rangtasviridan tortib, bronzadan yasalgan chilim, sopol, qog'oz asraydigan qutichalargacha hammasi bezalgan.

Xoryudzi chromi ixtiyororida oltin surtilgan bronzali katta Buddha styagi bor edi. Poyasi egilgan gulning asosini rasm tashkil qiladi. Sakkiz qirrali bronzadan tayyorlangan shamchiroq, metallni badiiy ishlov berishini yorqin namunasidir. U Todaydzi ehromining kirish joyiga qo'yilgan. Chiroq panjarasi yonida bodisatva figurasi tasvirlangan.

Ko'p asrlar davomida badiiy hunar asarlarining asosi buyurtmachilarini: buddizm ehromlari, imperator saroyi va aristokratik boshliqlar edi. VII asrda Yaponiyada lakkdan tayyorlangan buyumlarning birinchi gullash davri bo'ldi. Lak

buyumlari juda baquvvat bo'lib, ular qora, qizil, tillo rangda bo'lib, Yaponiyadan tashqarida ham taniqli edi. Lak buyumlar tayyorlash juda qiyin jarayondir. Nara davrida buyumlarni laklashning bir necha usuli ma'lum edi. bu: raj, xyomon, mitsuda — e va maki — e. Xitoy ustalari mahalliy hunarmandlarga ustachilik sirlarini, ko'pchilik ornament shakllarining sirlarini ochib berib ketdilar. Eng qimmatbaho gazmol o'sha zamonda — parcha bo'lgan. Batik tayyorlash texnikasi Hindistondan kelib tarqalib ketgan.

Xeyan davridagi dekorativ — amaliy san'atning taraqqiyotini a'lo baholash mumkin. Eng go'zal namunalarning biri Xeyan davridagi pardozli lakli quticha — tebako. Undan tashqari. Xitoy sandiqchalari — karabitsu tayyorlashardi. Ular juda chiroyli bo'lib, ularni inkrustatsiya qilishardi.

Lakli buyumlar qimmat baholanardi. u kumush bilan barobar yurgan va ular eksport qilingan.

X—XI asrlarda Xeyan san'atining rivojlanishini eng yuqori davri bo'ldi.

Tayanch so'zlar:

<i>Dzyomon</i>	— eng qadimgi sopol nomi. Dzyomon sopol-larining hamniasi 400 ⁺ da kuydirilgan.
<i>Lososli tashtor</i>	— ularda baliq tasvirlangan.
<i>+9 osmon+</i>	— umumiyligiklar. buddizm va kristian kosmologiyasi.
<i>Bodisatva</i>	— osmonidan xudo tomonidan yuborilgan yigit (busutsu).
<i>Raden</i>	— lakli qutichalarini dekorativ ishlash texnikasi. perlamatr bilan inkrustatsiya qilish.
<i>Xyomon</i>	— lakli quichalamani ingichka oltin va kumush plastinkalar bilan inkrustatsiyalash.
<i>Mitsuda - e</i>	— lakli qutichalar ustini yog'li ho'yoq bilan naqshlash.
<i>Sippi teknikasi</i>	— tillo va kumush unini sepiib dekor qilish.
<i>Maki - e</i>	— dekordan so'ng buyuinni yana laklab, so'ng uni valtiratiladi.

O't-o'sini tekshirish uchun savollar:

1. Dzyomon davr sopolı Yayoynikidan nimasi bilan farq qiladi?
2. Yaponiya xalqi san'atiga buddizm qanday ta'sir qilgan?
3. Xeyar davridagi haykaltaroshlik, rangtasvir va dekorativ – amaliy san'at to'g'risida nimani bilasiz?

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. «Жизнь в веках», Б. Броаский. М., 1983.
2. Энциклопедия. Истории искусств (от древности до средневековья). Сост. С.Т. Исмагилова. М., 1996.
3. Энциклопедия. Том.7. Искусства. Под редакцией М.Д. Аксенова. М., 1997.
4. «Древние цивилизации». Под редакцией Б.М. Бонгара-Левина. М., 1989.
5. «Очерки истории искусства». Под редакцией Н.Е. Григоровича и Г.Г. Поспелова. М., 1987.
6. «Истории зарубежного искусства». Под редакцией Н. Кузнецовой. М., 1988.
7. «Краткая история искусства». Г. Дмитриева. М., 1990.
8. «Из глубины веков». Н. Домашин. М., 1992.
9. «San'at tarixi». N.D. Abdullaeva. М., 2001.
10. Журнал «San'at».
11. «Сто встреч в мире прекрасного». Г. Недошивин. М., 1980.
12. Серия «Музей мира». 1978.

MUNDARIJA

So'z boshi	3
San'at turlari	4
Ibtidoiy jamaoa san'ati	8
Qadimgi Misr san'ati	12
Mesopotamiya san'ati	21
Krito—Miken san'ati (Egey san'ati)	27
Qadimgi Gretsiya san'ati	32
Qadimgi Rim san'ati	42
D'ita asrlar san'ati	49
O'zbekiston san'ati	54
Yaqin Sharq san'ati	61
Qadimgi Hindiston san'ati	65
Qadimgi Xitoy san'ati	75
Qadimgi Yaponiya san'ati	83
Foydalilanigan adabiyotlar	91

СОДЕРЖАНИЕ

Предисловие	3
Виды искусства	4
Искусство первобытного периода	8
Искусство Древнего Египта	12
Искусство Месопотамии	21
Искусство Крит-Микена (искусство Этоси)	27
Искусство Древней Греции	32
Искусство Древнего Рима	42
Искусство средних веков	49
Искусство Узбекистана	54
Искусство Ближнего Востока	61
Искусство Древней Индии	65
Искусство Древнего Китая	75
Искусство Древней Японии	83
Литература	91

CJONTENTS

Foreword	3
Arts and its genres	4
Arts of prehistory period	8
Arts of Ancient Egypt	12
Arts of Mesopotami	21
Arts of Crete (Aegean Arts)	27
Arts of Ancient Greece	32
Arts of Ancient Rome	42
Arts of the Middle Ages	49
Arts of Uzbekistan	54
Arts of the Middle East	61
Arts of Ancient India	65
Arts of Ancient China	75
Arts of Ancient Japan	83
Literature	91

N.D. ABDULLAYEVA

SAN'AT TARIXI

Toshkent – «O'zbekiston» NMU – 2006

Muharrir *A. Madrahimov*

Budiiy muharrir *H. Mehmonov*

Texnik muharrir *T. Xantonova*

Musahhixlar *Sh. Moksudova, H. Umarova*

Kompyuterda tayyorlovchi *F. Tugusheva*

Bosishga ruxsat etildi 03.02.06. Offset bosma usulida bosildi.
Qog'oz formati 84x108'/₁₂. Shartli bosma tobog'i 5,04.
Nashri tobog'i 4,72. 500 nusxa. Buyurtma № K-179.
Bahosi shartnomaga asosida

O'zbekiston matbuot va axborot agentligining «O'zbekiston»
nashiriyot-matbaa ijodiy uyida bosildi.
700129. Toshkent. Navoiy ko'chasi. 30.